Mladen Plovanić

U VINODOLU U DOBA ŠESTOJANUARSKE DIKTATURE
(Prilog istraživanju)

Predgovor

Čitaoci će, s pravom, postaviti pitanje: zašto objavljujemo ovaj prilog? Odgovor, vjerojatno, neće zadovoljiti sve one koje zanima problematika o kojoj pišemo, ali bez obzira na to, svoja ćemo gledišta o tome izložiti u nadi da će to barem potaći kritičkije ocjenjivanje zbivanja u Vinodolu u međuratnom razdoblju.

Dakle, zašto objavljujemo ovaj prilog?

Nakon što su u krvatskoj odnosno jugoslavenskoj historiografiji objavljena mnoga djela u kojima se znanstvenom metodologijom obrađuje međuratna Jugoslavija, kao i Jugoslavija u ratnom razdoblju (II. svjetski rat), autor ovog rada je smatrao korisnim da pokuša prikupiti i srediti raspoložive podatke o zbivanjima u Vinodolu tog doba, dakako . u kontekstu hrvatskih odnosno jugoslavenskih političkih i drugih tokova. Zainteresirani čitatelji se, dakle, moraju - za razumijevanje vinodolskih političkih tokova - okrenuti i hrvatskoj odnosno jugoslavenskoj historiografiji. Bez takva pristupa će i ovaj rad biti za mnoge ili nerazumljiv, ili, što je još gore, sadržajno neprihvatljiv.

Naime, svi dosad objavljeni radovi o političkim odnosno revolucionarnim zbivanjima u Vinodolu su pretežno pisani apologetskom metodom, pri čemu je ili KPJ-KPH ili „napredni radnički pokret„ bio ona nezaobilazna konstanta oko koje su se prelamali svi ili većina političkih, danas već povijesnih procesa i transformacija. Ostavljajući po strani odgovor na bitno pitanje o uzrocima povoljnih uvjeta u kojima je ovdje uspješno pokrenuta NOB 1941.g., činjanica je da je vinodolska historiografija lišena znanstvenog pojašnjavanja tog fundamentalnog pitanja.

Ovdje se, dakako, nećemo baviti tim pitanjem. Ali, ratnom su razdoblju prethodile burne godine, među koje svakako spada i razdoblje šestojanuarske diktature kralja Aleksandra. O tom razdoblju (1929-1934) nije ni u regionalnoj (riječkoj) ni u vinodolskoj historiografiji izdano ni jedno djelo.

S tim u vezi nam se nametnulo pitanje: da li su tadašnji (1929-1934) događaji u Vinodolu imali i svoje naglašenije specifike, koje upućuju na potrebu njihova istraživanja u lokalnim razmjerima? Po našem je mišljenju prihvatljiv pozitivan odgovor na to pitanje. Uvodno podsjećamo čitaoce da će i putem ovog priloga lako zapaziti kako je vinodolska međuratna stvarnost mnogo puta bila vrlo kontroverzna, izvan pravolinijskih ideoloških ili političkih tokova. Svaki pokušaj pojednostavljena pojašnjavanja tih kontroverzi vodio bi u pravcu apologetskog opisa djelovanja bilo kojih ovdašnjih političkih snaga ili sredina. Zbog toga smo smatrali da je - s obzirom na sadašnje mogućnosti - najbolje i najviše što možemo učiniti, da se predoče svi najvažniji događaji naznačenog razdoblja, koji, s današnje perspektive, oslikavaju barem konture bitnih determinanti tadašnjih političkih tokova. Budući da smo za takvo opredjeljenje imali na raspolaganju pretežno arhivsku građu tadašnjih upravnih organa, shvatljivo je što nam je i zbog toga bilo znatno otežano objektivno-kritičko vrednovanje događaja.

U prilogu smo iznijeli najosnovnije podatke o onim upravnim, političkim, društvenim, geografskim, privrednim demografskim, kulturnim i drugim faktorima u

okviru kojih su se odvijala različita zbivanja, više ili manje od vitalnog značenja za život ovdašnjeg žiteljstva. ograničen prostor nam nije dopustio da se šire osvrćemo na mnoga zbivanja niti da naznačimo izvornu građu koju smo koristili. Zbog toga ovdje ističemo da je prilog sastavljen pretežno na izvještajima tadašnjih kotarskih (sreskih) načelnika, u manjoj mjeri na periodici, izvještajima žandarmerijskih vodova ili općinskih uprava. U ocjenjivanju događaja koristili smo i raspoloživu relevantnu literaturu. Tamo gdje su izvori druge provenijencije, naznačili smo to u tekstu.

Autor ovog priloga nije imao pretenzija da dade znanstveni prikaz događaja iz naznačenog razdoblja. Težio je da predoči kronološki prikaz najvažnijih zbivanja koja su bitnije oslikavala tadašnju vinodolsku stvarnost.

Uvod

Autokratski manifest A. Karađorđevića, kralja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, objavljen je 6. siječnja 1929.g. u vidu „Proklamacije". Pozivajući se na „najviše narodne i državne interese i njihovu budućnost" kralj se obratio „neposredno narodu", s tim da „mu otvoreno i iskreno kaže" što mu u tom trenutku nalaže „savjest" i „ljubav prema otadžbini". Taj „nalog" „savjesti i ljubavi" sadržan je u nužnosti nastupanja trenutka „kad između Naroda i Kralja ne može i nesme biti više posrednika".

Obrazlažući neuspjeh „svojih višegodišnjih nastojanja" usmjerenih u pravcu, kako je naveo - razvitka unutarnjeg političkog života i konsolidiranja prilika u zemlji - pored ostalog je istakao da parlamentarizam dovodi do „duhovnog rasula i moralnog razjedinjavanja„, a njegova „sveta družnost" da je - čuvanje državnog i narodnog jedinstva. Taj cilj da se ne može postići „parlamentarnim promjenama vlade ili novim zakonodavnim izborima", već da treba tražiti nove metode i puteve rada. Istakavši uvjerenje da će svi Srbi, Hrvati i Slovenci razumjeti ove „iskrene riječi svog kralja" i da će mu biti pomagači u budućim naporima, ističe da je...

„....rešio (sam) i rešavam da ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. godine prestane važiti. Svi zemaljski zakoni ostaju u važnosti dok se prema potrebi kojim ukazom ne ukinu. Na isti način donosiće se u buduće novi zakoni. Narodna skupština izabrana 11. novembra 1927.g. raspušta se."

Tog i idućih dana objelodanjeno je nekoliko zakona koji su ozakonjavali kraljev autokratski režim, među kojima su važniji: Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi; Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, kojim je, između ostalog, zabranjeno djelovanje svih udruženja i političkih stranaka, koje djeluju protiv postojećeg državnog poretka ili imaju vjersko odnosno „plemensko" obilježje; Zakon o izmjeni zakona o opštinama i oblasnim samoupravama, kojim su, između ostalog, ukinute sve općinske uprave, a centralistički je sistem proveden od najnižeg do vrhovnog organa vlasti. Nešto kasnije (3. listopada 1929.) objelodanjen je Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja, u čijem je čl. 1. navedeno da je „Službeni naziv države Srba Hrvata i Slovenaca (je): Kraljevina Jugoslavija", a u čl. 2. da se „opšta uprava u Kraljevini Jugoslaviji vrši (se) po banovinama, srezovima i opštinama". Banovina je bilo 9, od kojih i „Savska sa sedištem u Zagrebu", kojoj su pripadala i dva vinodolska sreza (kotara), tj. crikvenički i novljanski.

Naš smo rad u nastavku podijelili na opis odvojenih tematskih cjelina, smatrajući da ćemo time olakšati poznavanje tadanjih zbivanja.

O Vinodolu i privrednoj problematici općenito

Iako se, strogo uzevši, Vinodolom smatra udolina od Križišća do Novog Vinodolskog, uključivši i morsku obalu od Jadranova do rta Kijac (na cesti Novi-Senj), ovdje ćemo, radi lakšeg opisivanja, pod nazivom Vinodol razumjeti područje današnje općine Crikvenica. Ono se prostire od Križišća (isključivo) i Jadranova (uključivo) na sjeverozapadu pa do rta Kijac na morskoj obali odnosno predjela zaselka Zabukovac u šumskoplaninskom području na jugoistoku, te sjeveroistočno od morske obale na pravcu Jadranovo-Kijac u dubinu od približno 15 km. Ukupno zahvaća 460 km^2, s tim da su geografski najudaljenije točke Jadranovo-Zabukovac, udaljene oko 35 km. Na tom je prostoru, prema stanju od 31.III.1931.g., živjelo 20.879 stanovnika. Od čega: rimokatolika (skoro svi su Hrvati) 20.616; pravoslavnih (Srba) 179; ostale vjeroispovjesti 85. Od toga je bilo: zaposlenih i izdržavanih u: poljoprivredi, šumarstvu, voćarstvu i ribolovu 9.170 u industriji, obrtu, turizmu, građevinarstvu i drugo 11.709. (Struktura stanovništva po zanimanju posebna je tema, i na njoj se ovdje ne možemo zadržavati. Broj zaposlenih znači - u Vinodolu i izvan njega.)

S obzirom na prirodne (zemljopisne) karakteristike, pogotovu brdovitost i konfiguracuju tla, vinodolska naselja su se nalazila na raznim nadmorskim visinama. Najniža su bila sva obalna, a najviše naselje je bio zaselak Zabukovac na krajnjem jugoistoku, na nadmorskoj visini od 826 m. U naseljima šumsko-planinskog vinodolskog pojasa živjelo je oko 5.000 žitelja u uvjetima koji su po mnogočemu (prometnice, kulturne, prosvjetne, zdravstvene, zanatske i druge prilike) zaostajali za naseljima priobalnog pojasa. Konkretno: dok su sva priobalna naselja bila povezana s više ili manje dobrim makadamskim cestama-putovima, dotle je tek manji broj naselja šumsko-paninskog pojada bio povezan s makadamskom cestom; ili: u naseljima šumsko-planinskog pojasa nije bilo ni jednog liječnika itd.)

U ovom je razdoblju (1932.g.) sastavljen i prikaz obradivih ili poljoprivrednih površina, iz kojeg proizlazi da je bilo: oranica 1764 ha, vrtova 41 ha, livada 5855 ha, pašnjaka 9048 ha, vinograda 140 ha. Ukupno, dakle, 16.848 ha. Zasijane površine žitaricama iznosile su ukupno 1472 ha, od čega na ječam i krumpir odpada 1273 ha, a sve ostalo (pšenica, raž, ovas, kukuruz, repa itd) 199 ha. Količinski mjereno, najviše se proizvodilo krumpira tj. oko 27.000 q u prosjeku godišnje.

Podaci o stanju voćarstva iz tog razdoblja su vrlo nepouzdani pa ih ne iznosimo. Podaci o stočnom fondu su iz 1933.g. i izgledaju ovako: konja je bilo 464, magaraca 675, mazgi 158, goveda (sve vrsti) 2834, svinja 1087, ovaca 7431, koza 1443, peradi 10919 i pčelinjih košnica 2097.

Imajući u vidu da je vinodolsko obalno područje u turističkom pogledu bilo razmjerno razvijenije, navodimo, radi ilustracije, i neke podatke iz ove oblasti. Posjet turista Crikvenici (nemamo pouzdane podatke za sve turistička naselja) izgledao je ovako: 1929.g. 12.903 turista, 1930.g. 11.875, 1931.g. = 10082, 1932.g. = 816, 1933.g. = 12151 i 1934.g. = 13022.

Jasno je da ovako predstavljeni podaci ne mogu ni u približnoj mjeri oslikati ondašnje uvjete života Vinodolaca. Ocjenjujući ih u kontekstu sveukupnih životnih prilika, lako je shvatiti i razumjeti zašto se u svim tadanjim izvještajima ovdašnjih javnih činilaca (upravne vlasti, narodni poslanik, banski vjećnici, vinodolske novine i sl) uvijek i naglašeno ističe da su životne prilike bile za većinu žitelja ili teške ili vrlo teške.

Takve su prilike bile i u 1929.g., prvoj godini Aleksandrove diktature, kao i kasnijih godina, pa je i to bilo pitanje u čije rješavanje su se uključivale ovdašnje upravne odnosno samoupravne (općinske) vlasti, ali ne samo one. Osvrnućemo se i na neke značajnije akcije.

Šumsko bogatstvo Vinodola je razmjerno veliko. (Na prim. u novljanskom je kotaru od 335 km^2 površine bilo šumom obraslo 58%, dok je obradive površine bilo oko 13 %, pašnjaka oko 15 %, neplodna tla oko 14 %). Do 1929.g. je u cijelom Vinodolu bila u pogonu samo jedna pilana, (u Novom), u kojoj se prerađivala drvena graža. Te su godine puštene u pogon i pilane u Lukovu i Brezama, a intenzivirani su radovi na puštanju u pogon pilane u Mošunama. Iz svih pilana, nakon što su potpuno dovršene, izvozila se drvena građa u Francusku, Holandiju i Italiju.

U Crikvenici je 1931.g. osnovana tvornica ribljih konzervi, dok je u Bribiru otvorena mljekarska zadruga. Istodobno je pokrenuta akcija za proširenje šumske ceste Bribir-Lukovo. U Žrnovnici je 1932.g. sagrađena strojarnica za crpljenje vode i započelo kopanje kanala za vodovodne cijevi prema Crikvenici u dužini od 16 km, pa je te godine ovaj posao i završen.

Naveli smo samo neke izrazitije primjere privredne djelatnosti, svakako, premalo za temeljitije poznavanje vinodolske privredne problematike, o kojoj su oba sreska načelnika često i redovno šire izvještavali, dakako, u sklopu ocjene sveukupnog stanja.

Pogledajmo još neke podrobnosti iz tih izvještaja.

U godišnjem izvještaju za 1929.g. crikvenički kotarski (sreski) načelnik ističe: da su jaka zima i sušno ljeto vrlo nepovoljno utjecali na stočarsko-poljoprivredu djelatnost, pa predlaže, između ostalog - osnivanje „korisnih zadruga„ s ciljem „probudivanja volje žitelja za zajednički rad", održavanja tečajeva iz raznih gospodarskih, higijenskih, socijalno-zdravstvenih i drugih oblasti, moderniziranje ribarstva, rješavanje problema vodopskrbe kao bitnog činitelja za razvitak turizma i sl. Novljanski kotarski načelnik je za isto razdoblje naznačio približno iste probleme, ali je istakao i: urod u poljoprivredi je, zbog nepovoljnih atmosferskih prilika, bio 20 % manji; loše ekonomske prilike uvjetuju odlazak većeg broja radnika u potregu za zapošljavanjem.

Slične su izvještaje dostavili i za 1931.g., ponavljajući izrazito teške životne uvjete. Naglašavaju (oba kotarska načelnika) da obustava bankovnih isplata uštedevina djeluje još nepovoljnije na život žitelja. (Novljanski načelnik navodi da žitelji kotara imaju na taj način blokiranih 100,000.000 dinara, što bi, po današnjim odnosima, iznosilo oko 2 milijuna dolara. Iz drugih je izvora vidljivo da su samo Bribirci imali od toga 1. milijun dolara.) Izvještavaju i o pristigloj pošiljci žitarica namijenjenoj za javne radove, ali uz naplatu u naturi, što bi imalo poboljšati naročito uvjete života onih koji su bez kruha.

Nešto kasnije (25.X. 1932.g.) je kotarski načelnik u Novom poslao opširan prikaz „privrednih i prehrambenih prilika" u kotaru, koji na konkretan način ilustrira teške uvjete života. Naime, on ističe da se stanje znatno pogoršalo zbog privredne krize u svojetu i zemlji, koja je onemogućila mnogima zapošljavanje izvan kotara, a da je uzrokovala i znatan pad dolaska turista, zbog čega je pomoć narodu u hrani neophodna. Narod će polovicu svojih potreba u hrani sam podmiriti, ali da drugu polovicu treba „namaknuti". Po njemu ta polovica iznosi 30 vagona hrane za ljudske potrebe, za koju predlaže i konkretne javne radove (popravak putova, cesta, izgradnja bunara).

Takvim apelima, uz intervenciju narodnog poslanika i banskih vijećnika, tadašnje je ministarstvo za socijalnu politiku donekle i udovoljavalo. Poslane su veće količine hrane, ali točni podaci nisu poznati. Vidljivo je, iz raznih spisa da su živežne namirnice korištene

za naplatu radova (npr.: za radni dan, a to je obično bilo 10 sati rada, dobivano je 8-10 kg žitarica, čija se dinarska vrijednost izračunavala u svoti od 0,80 do 1,60 din za 1 kg; razlika je ovisila o kvaliteti i vrsti žitarica.).

Tako je to trajalo sve do 1935.g., s tim da je iduće dvije godine (1933. i 1934.) bilo manje apela za pomoć u hrani.

Uz izvještaje o teškom gospodarsko-socijalnom stanju, oba su kotarska načelnika isticala i što treba konkretno učiniti za poboljšanje teških životnih uvjeta, naglašavajući da su njihovi prijedlozi u interesu i države i siromašnog vinodolskog stanovništva. To stanovništvo da je „svakom zgodom" pokazivalo da je „jak oslonac kralju, otadžbini i čitavom jugoslavenskom narodu".

Lokalna uprava i upravni organi

Mjerama što su stupile na snagu nakon 6. siječnja 1929.g. nije mijenjana općinska odnosno kotarska teritorijalna raspodjela u Vinodolu. Dakle, i dalje su postojala dva kotarska načelstva, tj. crikveničko sa sjedištem u Crikvenici i općinskim upravama u Crikvenici, Driveniku, Grižanima, Selcima i Sv. Jakovu, te novljansko s općinama u Bribiru, Ledenicama i Novim Vinodolskim.

Raspuštanjem parlamenta prestala je i funkcija narodnih poslanika biranih na izborima 1927.g. (Tada je, uz sudjelovanje svega oko 30 % birača, u Vinodolu izabran za narodnog poslanika Stanko Šibenik, nosilac liste HSS za modruško.riječki izborni krug. Kandidati za oba vinodolska kotara su bili Stjepan Knez i Luka Šarar, oba iz Grižana. Ova lista je dobila ukupno 57 % glasova, dok su liste dvaju demokratskih stranaka dobile zajedno 25 %, a ostalih 6 stranaka zajedno oko 18 % glasova, od čega je lista KPJ dobila 73 glasa, odnosno 3,5 %. Skupština Primorsko-krajiške oblasti djelovala je do raspuštanja 1929.g. Njeni su članovi bili Grga Kombol iz Bribira za novljanski, a Luka Šarar iz Grižana za crikvenički kotar, obojica birani na izborima početkom 1927.g.)

Iz ponekog sačuvanog spisa vidljivo je da su neke općinske uprave (u Bribiru i Selcima, ali je vjerojatno takvih bilo i u drugim općinama) ubrzo nakon 6. I. poslale telegrame kralju Aleksandru, izražavajući mu u njima „odanost".

U naznačenom razdoblju su u kotarskim upravama iz različitih razloga (po „osobnoj želji", zbog „službenih potreba", zbog nesposobnosti i sl) relativno često mijenjani kotarski načelnici, pa ih je u razdoblju 1929-1934, mijenjano u Crikvenici 4 a u Novom 5. (Njih je dekretom postavljalo ministarstvo unutrašnjih poslova, pri čemu se naročito vodilo računa da budu „vjerni ili odani režimu"). Imamo li u vidu da su oni trebali biti i bili pouzdan oslonac u ostvarivanju režimske politike na područjima kotara (u općinama su, iako u nešto manjem opsegu, takve ovlasti i dužnosti imali općinski bilježnici, inače neposredno podređeni kotarskom načelniku), razumljivo je što su morali bezrezervno provoditi politiku kraljevske vlade.

U navedenom su razdoblju postojale u svakom vinodolskom kotaru po jedna žandarmerijska stanica i to u Crikvenici s 5 i u Novom s 4 žandara. U svojoj su djelatnosti bili podređeni žandarmerijskom vodu u Sušaku (crikvenička) i u Senju (novljanska). U određenim radnjama iz okvira državne i javne sigurnosti bili su podređeni kotarskom načelniku.

Od značajnijih dogodaja iz ove oblasti ističemo:

Sredinom 1930.g. upravne su vlasti pokrenule akciju za uspostavljanje institucije banskih vijećnika, koje će postavljati Ministarstvo unutrašnjih poslova iz više prijedloga dobivenih od kotarskih načelnika. Djelovat će kao savjetodavni organi banu. Za oba vinodolska kotara je predviđen po jedan vijećnik, ali su kotarski načelnici predložili više kandidata, ističući u prijedlogu da su „nacionalno ispravni", ili sl. Iz Crikvenice su predložena trojica (dr. Ante Kuntarić i Josip Skomerža iz Crikvenice te Ante Antić iz Selaca). Banska je vlast prihvatila Josipa Skomeržu. Iz novljanskog kotara su predložena četvorica (Juraj Kombol, iz Bribira te Petar Baran, Milan Dorčić i Josip Tuđa iz Novog). Prihvaćen je Juraj Kombol. Ban Savske banovine je vjećnicima iz „Gornjeg Jadrana" (to je, zapravo, Hrvatsko primorje) uručio u Sušaku 9. kolovoza dekrete o imenovanju.

U postupnom odstranjivanju iz državne uprave kao i općinskih samouprava svih „nepoćudnih" ili „nepouzdanih" (a to je značilo - svih koji se ne odnose pozitivno prema režimu), slijedile su početkom 1931.g. i upute banske vlasti za preispitivanje „pouzdanosti„ svih službenika kotarskih uprava. Oba kotarska načelnika izvijestila su da svi službenici (ukupno ih je bilo 9, bez kotarskih načelnika) rade po propisima i po „..intencijama kraljevske vlade" te da su „potpuno pouzdani i odani".

Banska je uprava izdala 21. travnja 1931.g. upute za zamjenu općinskih odbornika koji: a) nisu ugledni u narodu, a više od 4 godine su odbornici; b) su kažnjavani bilo zbog kakvih delikata. Istodobno je upozorila da novopredloženi moraju biti ugledni ali i „odani ideji državnog i narodnog jedinstva kao i današnjem režimu", i da su „voljni suradivati s režimom". Oba su kotarska načelnika izvijestila da u općinskim odborima nema potrebe smjenjivati niti jednog odbornika. (Teško je komentirati tu ocjenu. Podsjetimo pritom da su i prije 6. siječnja vlasti vodile računa naročito o tom da u općinskim odborima ne budu „komunisti„. Tako je još 1928.g. crikvenički kotarski načelnik, pozivajući se na zakon o javnoj sigurnosti, obavijestio Ivana Gršca iz Sv. Jakova da ne može „vršiti čast općinskog odbornika„ jer da pripada „komunističkoj partiji").

Vjerojatno u vezi s tim uputama, grupa Crikveničana je 18.XI. 1931. podnijela zahtjev kotarskom načelniku da se smjeni s dužnosti općinskog načelnika u Crikvenici Julije Hrženjak jer da ne „uživa ugled u narodu". Ta intervencija nije uspjela, a kasnije se Hrženjak sam zahvalio na dužnosti.

Nakon što je 18. III.1933. objavljen novi zakon o općinama, prišlo se i pripremama za izbore novih općinskih odbora, što su održani 8. listopada. U tom se razdoblju već duže vrijeme sve izrazitije pojavljuje režimu opoziciona djelatnost. (Više o tome na drugom mjestu). S tim u vezi je još 29. ožujka 1933.g. uslijedio prijedlog novljanskog kotarskog načelnika da se Blaž Frković smjeni s dužnosti općinskog načelnika u Ledenicama, jer da je nesposoban, a povrh svega da je povezan s „poznatim separatistom Stipom Vučetićem„. Na njegovo mjesto predlaže Jakova Pađena „vatrenog pobornika jugoslavenske ideje".

U predizbornom razdoblju tj. u noći 23/24. rujna 1933. pripadnik bivše HSS Franjo Borić iz Crikvenice, organizirao je rasturivanje letaka u Crikvenici, Grižanima, Selcima, Bribiru i Ledenicama u kojima se pozivaju birači da ne sudjeluju na općinskim izborima. Borić je zbog toga kažnjen sa 7 dana zatvora.

Na izborima je sudjelovalo razmjerno malo birača. (Najviše u Driveniku, 66 %, a najmanje u Bribiru, 23 %). Svuda su izabrane osobe koje su za javnost smatrane „režimu odane". U Driveniku, Ledenicama i Selcima kandidirane su po dvije liste, a u ostalim općinama po jedna. Odaziv birača je bio uvjetovan različitim uzrocima i utjecajima.

Djelatnost društva i društvenih ustanova

Nakon objave manifesta 6. I.1929.g. uslijedile su i upute kotarskim načelnicima o tome kakva se društvena djelatnost može odobriti, s tim da su istodobno prikupljani podaci o postojećim društvima. Prema tim podacima tada su u Vinodolu djelovala ova društva: Crikvenica: Hrvatski Sokol i Jugoslavensko-čehoslovačka liga; u Grižanima: Sokolsko društvo i Radnička zadruga „Sv. Rok"; u Selcima: Hrvatska pučka knjižnica, Sokolsko društvo i Radnička zadruga sv. Josipa; u Sv. Jeleni: Sokolsko društvo i Podupirajuća zadruga sv. Stjepan; u Bribiru: Hrvatski sokol, Narodna čitaonica i Radničko podupirajuće društvo sv. Josip; u Novom: Narodna čitaonica, Hrvatski Sokol, Jugoslavenski sokol, radničko podupirajuće društvo sv. Nikole i isto takvo društvo sv. Filipa i Jakova; u Sv. Jakovu: društvo Sv. Fabijan i Sebastijan).

Ni za sva navedena društva se ne može reći da su bila kontinuirano jednako aktivna, jer je aktivnost ovisila o mnogim subjektivnim ili objektivnim činiteljima. Međutim, iz izloženog je vidljivo da nešto intenzivnija društvena djelatnost bila u Bribiru, Crikvenici, Grižanima, Novom i Selcima, manja u Driveniku a vrlo mala u Ledenicama i Sv. Jakovu.

Budući da je bilo zabranjeno djelovanje političkih stranaka, režimske su vlasti poticale, podržavale i pomagale naročito ona društva koja su u svojoj političkoj orijentaciji podržavala režimsku politiku, a poticale su i osnivanje novih društva, udruženja i sl., s isto takvim političkim usmjerenjem. Sudeći po svemu, ubrzo je u Vinodolu kako-tako oživjela djelatnost društava.

Najprije su, nakon objelodanjenja zakona o osnivanju „Sokola Kraljevine Jugoslavije" (objavljen 5.II.1929.) uslijedile raznolike mjere da se, tamo gdje postoje, objedine sokolska društva (jugoslavenskog i hrvatskog Sokola) i da se osnuje samo jedno, tj. Sokol Kraljevine Jugoslavije„. U praksi je to išlo i teško i sporo, i u tome će biti postignut vidljiviji uspjeh znatno kasnije. (U Bribiru 21.XII.1929.g.; u Crikvenici se Hrvatski Sokol raspao; u Novom su društva objedinjena 6.II.1930.g.). Ubrzo su osnovana i nova društva Sokola Kraljevine Jugoslavije i to: u sve Jeleni 23.III.1930.g.; u Grižanima 7.XI.1930.g.; u Triblju 13.XI.1930.g. i krajem 1930.g. u Ledenicama.

Aktivnost navedenih društava, koja od listopada 1930. djeluju u okviru Vinodolskog sokolskog okružja, iscrpljivala se u gimnastici, održavanju raznih predavanja uz redovno veličanje kraljevskog doma, u skupovima, sletovima, prigodnim proslavama, zabavnim priredbama i sl. Sva su društva imala svoje prostorije (domove) u kojima se odvijala naročito gimnastička ali i druga djelatnost. Ponekad su društva sudjelovala i na sletovima izvan Vinodola.

Teško je pouzdano utvrditi koliko su sva navedena društva imala članova, to teže što se broj stalno mijenjao. Po prilično slobodnoj procjeni moglo ih je biti od 1929-1934.g. oko 300-350. Više od 70% članova bila su školska djeca.

I sokolski domovi, kao samostalne građevine, bili su značajan činilac sokolske aktivnosti i na tom su planu poduzimane razne akcije. Tako je u ovom razdoblju dovršena zgrada u Selcima, koja je prigodom svečanog otvaranja 20.V.1934. dobila ime „Sokolski dom prestolonasljednika Petra". (Ovaj naziv kao i gruntovno vlasništvo doma je nastao u spletu mnogih proturječnosti, čije pojašnjavanje prelazi namjenu ovog rada). Te godine, tj. 13.VIII, u Crikvenici položen kamen temeljac novog dana.

U prvim godinama diktature su sokolska društva bila značajan oslonac režimske politike, ali se njihova djelatnost već krajem 1933.g. pretežno svela na društva u Crikvenici, Novom i Selcima, pa i tu znatno manje intenzivno.

Društvena, više ili manje intenzivna kulturno-obrazovno-politička djelatnost se odvijala i u čitaonicama-knjižnicama. Ove najstarije društvene ustanove u Vinodolu (u Novom je osnovana 1865.g., u Selcima 1873, a u Bribiru 1883.g.) bile su u naznačenom razdoblju u sasvim različitom odnosu prema režimu. Naime, u novljanskoj su čitaonici prevladavali prorežimski utjecaji pa se i njeno djelovanje pretežno odvijalo u tim okvirima. U selačkoj je započeta i intenzivirana borba unutar čitaonice između naprednih mještana, pretežno lijevih idejnih opredjeljenja, i prorežimskih snaga čiji će utjecaj tek 1934/35. biti sveden u ograničene okvire. U Bribiru, gdje je aktivnost čitaonice oko 1930.g. bila na granici zamrlosti (najutjecajniji su u njoj bili svećenici odnosno klerikalci), 1933.g. je započeto a 1934. završeno preuzimanje rukovođenjem, što su pokrenuli bribirski komunisti.

Budući da je 1932.g. (20. ožujka) osnovana i Narodna čitaonica u Triblju, ovaj se oblik djelovanja u tamošnjim naseljima također pokazao uspješnim. Imajući u vidu izvore različite provenijencije, zaključujemo da je u redovima osnivača bilo različitih ali i nedefiniranih političkih opredjeljenja. (Čini se da je prevladavalo nastojanje da se čitaonica koristi kako u prorežimskom tako i antirežimskom djelovanju, ali se ta suprotnost nije do kraja sadržajno oblikovala.) Razlog tome vidimo i u činjenici što je jedan od istaknutih osnivača čitaonice bio svećenik Andrija Pobor, sljedbenik politike HSS, oko kog su bili aktivni i drugi Tribaljci, građanskih ili lijevih idejnih opredjeljenja. Za tu čitaonicu je karakterističko i to da su u njoj tada češće pripremana predavanja iz oblasti gospodarskih potreba, s tim da se - a ta je pojava naročito prisutna u djelovanju bribirske i selačke čitaonice - što više mladih uključi u njeno članstvo. U arhivskoj se građi spominje i čitaonica u Driveniku, ali o tome nismo našli šire podatke.

Na drugom smo mjestu istakli da je krajem 1931.g. osnovan u Vinodolu „Savez privrednih i prosvjetnih vijeća" u općinama oba kotara, nazvan „Vinodolski pokret". Pretpostavljamo da je neposredan poticaj za osnivanje tog saveza bio Zakon o udruženjima zborovima i dogovorima, objavljen 18.IX.1931.g., u kom se, između ostalog, određuju uvjeti u kojima se može odobriti djelovanje političkih stranaka, odnosno osnivanja ili zabrana udruženja. Koristeći te zakonske odredbe grupa Vinodolaca je pristupila i svom organizacijskom oblikovanju. U opširnim pravilima što su objavljena 21.I.1932.g. je, između ostalog, navedeno da će se „zanimati" za gospodarske prilike, korporacije, iskorištavanje mora, šuma, pašnjaka, unapređenje turizma, trgovine, obrta, prometa, elektrifikacije i sl. Zatim u „sferi kulture" - primicanje i osnivanje čitaonica i domova, održavanje predavanja i tečajeva, osnivanje pučkih škola, itd. U oblasti socijalnih i zdravstvenih djelatnosti se ističe: zapošljavanje, veze s iseljenicima, podizanje oporavilišta i ambulanti i sl.

U veljači 1932.g. (22.II.) u Bribiru je konstituirano i rukovodstvo saveza, pa je za predsjednika izabran Juraj Kombol, trgovac iz Bribira, tada i banski vijećnik, a za tajnika Ive Jeličić Kombol iz Selaca, tada općinski načelnik u Selcima. U odboru su bili i po dvojica predstavnika iz Bribira, Crikvenice, Grižana i Novog Vinodolskog.

U iduće dvije godine je savez razvio prilično intenzivnu djelatnost, propagirajući potrebu intenziviranja mnogih u pravilima navedenih zadaća, pa su ubrzo osnovane i općinske organizacije saveza u navedene četiri vinodolske općine.

Nekoliko godina kasnije (1939.g.) crikvenički je kotarski načelnik izvijestio da je ova grupacija organizacijski formirana kao Vinodolski pokret pred izbore 1931.g. i da je na izborima istakla svog kandidata na listi Petra Živkovića. Kandidat je bio Ive Jeličić, koji je „poražen", ali da je Vinodolski pokret i dalje djelovao pod geslom „domaći na okup". Kao protagonisti tog pokreta da su „fungirali" Ivo Polić i Vanja Potočnjak, ali da su

„društveni vođe" bili Ivan Jeličić i Vinko Antić. Inače su kotarski načelnici u razdoblju 1931-35.g. pokretače i aktiviste saveza ocjenjivali kao „nacionalno ispravne" i „odane kralju i kruni". U takvom su duhu pisani i mnogi članci u tjedniku „Vinodolski pokret„, što ga je ovaj savez izdavao. (Savez je djelovao sve do izbora u svibnju 1935.g. Za te je izbore kandidirao svog pripadnika Ivu Polića, apotekara iz Crikvenice, na listi predsjednika vlade Bogoljuba Jeftića. I. Polić je doživio potpuni poraz, budući da je dobio svega 13,5 % glasova, i to je bio kraj ovog saveza.)

Po organizacijskoj strukturi kao i idejno-političkoj platformi djelovanja, savez je imao većinu bitnih obilježja građanske stranačke djelatnosti. Njegovi su pripadnici vrlo aktivno sudjelovali u nekim ovdašnjim javnim djelatnostima (privrednim, prosvjetnim, sokolskim i sl.), pa njegovo postojanje treba ocjenjivati i u tim okvirima.

Osim prethodno spomenutih društava ili organizacija, u ovom su razdoblju postojala i ova:

Crikvenički kotar: Primorski četverolis, pjevačko društvo, osnovano 30.XII.1930.g. u kom su bili članovi i iz Bribira, Crikvenice, Selaca i Sv. jelene; Jadranska straža, osnovana u Crikvenici 30.XII.1931, a u Selcima 25. III.1932.g.; Društvo hrvatskih obrtnika u Crikvenici, osnovano 12.I.1932.g; Vatrogasno društvo u Crikvenici, osnovano 28.VII.1932.g.; Pododbor rezervnih oficira, Radničke zadruge sv. Šimuna, Matica živih i mrtvih, Savez vinodolskih trgovaca, Hrvatska seljačka gospodarska zadruga, Ribarska zadruga, Lovačko društvo, Hrvatski radiša, Kolonija ruskih izbjeglica, Narodna obrana, Aero-klub, Jugoslavenska matica, hrvatsko planinarsko društvo, Zadruga svratištara, gostioničara i kavanara, Društvo Crvenog križa, sve u Crikvenici; zatim: Podupirajuća zadruga sv. Stjepana u Sv. Jeleni; Zadruga imena Isusova u Triblju; Radničko društvo sv. Roka i Križarsko društvo (osnovano 25.IX.1934.g.) u Grižanima; Radnička zadruga sv. Josipa, Društvo za uljepšavanje mjesta, podupirajuće društvo sv. Fabijana i Udruženje ratnika sve u Selcima.

Banska vlast nije odobrila osnivanje društva Napredak u Crikvenici (VII.1932.g.) zbog formalno-pravnih razloga. Stvarni su razlozi bili u tome što su akciju vodile osobe za koje je kotarski načelnik ocijenio da su separatisti.

Novljanski kotar: Radničko podupirajuće društvo sv. Josip i Društvo za pomoć siromašnima Ubogar u Bribiru; Radničko podupirajuće društvo sv. Nikole, Društvo sv. Filipa i Jakova, Pjevačko društvo Mažuranić (8.II.1932.g. je preimenovano u Stjenjak što je kotarski načelnik obrazložio kao nastojanje da mu se istakne „jugoslavenski duh„), Mjesna organizacija kućevlasnika, Tamburaško društvo Lovor, Savez trgovaca i Udruženja zanatlija, sve u Novom.

U crikveničkim (kotar) društvima je, po ocjeni kotarskog načelnika, bilo 1930.g. ukupno 2563 člana. Stvaran broj nije moguće utvrditi, pri čemu imamo u vidu da je ista osoba bila u više društava. Teško je ocjeniti i utjecaj društava na sveukupni život Vinodolaca.

Već ovih različitih društava je, po ocjenama oba kotarska načelnika „postojala samo na papiru", pa je vrlo teško ocijeniti koliko je bilo aktivnih članova.

Prosvjeta i školstvo

U 1929.g. su, pored građanskih škola u Crikvenici i Novom, postojale osnovne škole u svim općinskim sjedištima, ali i u još nekim naseljima, čime su bile zadovoljene potrebe stanovništva priobalnog područja, budući da je stanje u šumsko-planinskom predjelu Vi-

nodola bilo neusporedivo teže. Naime, u tom su području djelovale samo škole u Ledenicama (općinsko sjedište) i Donjem Zagonu, koje su pohađali malobrojni učenici iz bližih sela i zaselaka. Za djecu iz udaljenijih (sve gornja ledenička, gornja krmpotska i gornja zagonska sela-zaselci) kao i većinu nešto bližih naselja, ta je mogućnost bila vrlo otežana, pa je ovdje bio broj nepismenih vrlo visok.

Sudeći prema raspoloživim i izvorima čini se da je taj akutni problem uočen u raznim upravnim strukturama novljanskog kotara još prije prvog svjetskog rata, ali je u rješavanju tog pitanja nešto više učinjeno tek 1928. i idućih nekoliko godina. U ovom je razdoblju bila u toj akciji zapaženija uloga Stanislava Harapina, upravitelja Narodne škole u Novom. (Podsjetimo da je S. Harapin bio vrlo aktivan naročito u Jugoslavenskom a kasnije Sokolu Kraljevine Jugoslavije, zatim u novljanskoj Narodnoj čitaonici, u društvu Stjenjak, pri čemu je vrlo naglašeno isticao svoje prorežimsko opredjeljenje.)

Od 1929.g. bilježimo i najvažnije konkretne akcije usmjerene u pravcu osnivanja novih škola prije svega u šumsko- planinskim predjelima novljanskog kotara.

1. Mataija Draga; na sastanku zastupnika ledeničkih sela: Mataija Drago, Pemperi, Šaini, Pleteno, Frkovići, Bulići i Mala Gora, održanom 21.III.1931.g. u Mataija Dragi, zaključeno je da se u tom zaselku osnuje osnovna škola, jer da u navedenim selima ima oko 90% nepismenih. Smatralo se da je taj zaselak, s obzirom na prometne i zemljopisne uvjete, najpogodniji za smještaj škole. Zastupnici su odlučili da besplatno urede prikladnu zgradu za školske potrebe, da osiguraju učitelju besplatan stan, a za njega i za školu još i besplatan ogrjev. U tom su smislu uputili pismeni prijedlog kotarskom načelstvu u Novom. O tome je kotarski načelnik obavijestio bansku upravu i preporučio da se prijedlog usvoji. Banska uprava je, ali tek 15.X.1931.g. odlučila da se zahtjevu udovolji. Nakon toga se prišlo adaptaciji privatne zgrade u M. Dragi za potrebe škole, u čemu su, u vidu dobrovoljnih radova, sudjelovali žitelji svih zainteresiranih sela. Tako je 1933.g. otvorena školska obuka, a prvi učitelj je bio Božo Govedić.

Kasnije, 5.IV.1934.g., odlukom banske uprave je riješeno da se u M. Dragi izgradi nova školska zgrada od 1. učionice i stana za učitelja od dvije sobe. Radovi su ubrzo i započeli.

2. Krmpotska Luka. Istodobno (1928/29.g.) je i u krmpotskim selima pokrenuta akcija za osnivanje škole u Krmpotskoj Luki i to za sve krmpotske gornje zaselke. Naime, 11.IV.1929.g. je sresko načelstvo u Novom predložilo banskoj upravi da se otvori osnovna škola u Krmpotskoj Luki, što je bankska uprava i odobrila. (U jednom se spisu navode ovi krmpotski zaselci- sela: Jurići, Javorje, Dakuša, Vrtlina, Bukovac, Podomar, Obor, Ruševo, Janjići i Podmelnik).

Već u jesen te godine je u navedenom zaselku bila pripremljena prikladna zgrada za potrebe škole, a prvi učitelj je bio Juraj Štajcer.

3. Gornji Zagon. Istodobno kao i za Krmpotsku Luku (11.IV.1929.g) kotarsko načelstvo u Novom je predložilo banskoj upravi da se otvori i osnovna škola za sela Gornjeg Zagona (Bater, Kal, Krasnica, Plužnica, Trbotinj i Valač). Međutim, ovdje su se prepriječile veće poteškoće, jer ni u jednom zaselku nije bilo prikladne zgrade. Zbog toga je, ali nakon dužeg preispitivanja objektivnih mogućnosti, banska uprava 13.II.1932.g. odlučila da se nedaleko od Trbotinja (predio Radinje) izgradi nova zgrada za potrebe školske obuke, jer da je upravo tu „prirodni centar školske općine". (Naime, ranije je predlagano da se škola otvori u selu Krasnica, koja je, međutim, na krajnjoj periferiji gornjezagonskog naseljenog područja).

Gradnji zgrade se ubrzo pristupilo, u koju svrhu je osnovan i školski odbor, koji se brinuo o pomoći seljana u izgradnji škole, u radnoj snazi ili prevozu potrebnog građevinskog materijala. Izgradnju je financirala banska uprava i zgrada je dovršena tek u lipnju 1936.g. Prva učiteljica je bila Matilda Frković.

Podsjećamo da je u vrijeme predizborne agitacije (jesen 1931.g.) u Bribiru poticana inicijativa da se u selu Kričina otvori škola za djecu zapadnih bribirskih sela. O tome su javno govorili pripadnici obaju utjecajnijih građanskih grupacija koje su istakle svoje kandidate na izborima. Nakon izbora se ova akcija sve manje spominjala, pa je na koncu i „zaboravljena".

Nismo pronašli pouzdane podatke o broju nepismenih tog doba u oba kotara. Prema podacima iz 1938.g., kada su radile sve škole, još uvijek je broj nepismenih bio razmjerno velik. U crikveničkom kotaru ih je bilo 18,5 %, od čega najviše u Sv. Jakovu, 28,6 %. U novljanskom kotaru je bilo 36 % nepismenih, najviše u krmpotsko-ledeničkoj općini, čak 52 %. U razdoblju 1929-1934. stanje je bilo na šumsko-planinskom naseljenom predjelu novljanskog kotara još nepovoljnije.

Novinsko-izdavačka djelatnost

Ova se je djelatnost na vinodolskom području već 1931. g razvila do te mjere da su ovdje pokrenuta 4 tjednika i 1 mjesečnik, više nego ikada u povijesti Vinodola.

Početkom 1931.g. izašao je 1. broj mjesečnika Ugovorni poštar kao Glasilo ugovornih poštara Kraljevine Jugoslavije. Izdavač i urednik je bio Dragutin Srića, poštanski službenik u Bribiru, a tiskan je u tiskari Merkantile u Zagrebu. List je sadržavao isključivo stručne poštanske, zatim kadrovsko- personalne i slične članke. Ukupno je u Bribiru izdano 10 brojeva (od siječnja do listopada 1931.)

U Crikvenici je 15. kolovoza 1931.g. izašao 1. broj novina Slavenski Jadran. Pišući o tom listu, crikvenički kotarski načelnik je izvijestio da je dr. Mate Dvorničić iz Crikvenice „prijavio namjeru pokretanja časopisa" koji da bi povremeno izlazio i propagirao „jugoslavenske i čehoslovačke kulturne i ekonomske interese na Jadranu". Spomenuti M. Dvorničić, koji će biti glavni i odgovorni urednik, da je „raniji pripadnik zemljoradničke stranke", a „sada dobar nacionalist i pokretač nacionalnih udruženja". Kao njegove suradnike navodi dr. Ivana Sobola, ranijeg pripadnika SDS, te „uglednog građanina i člana nacionalnih društava„ te Vinka Antića, koje je ocijenio jednako kao i dr Sobola. List bi se tiskao u 600 primjeraka u tiskari Vinodolske štamparije u Crikvenici, vlasništvo Filipa Kneza.

Prvi broj je izašao 15. kolovoza 1931.g. Pored kulturno- ekonomskih u tom i idućim brojevima su redovno objavljivani i članci s vrlo određenim prorežimskim opredjeljenjem, što su ih sastavljali razni lokalni autori, koji su se i inače isticali u privrednim i drugim djelatnostima, temeljenim na osnovama režimske politike, uz nerijetko isticanje „odanosti narodnom vladaru„ (kralju Aleksandru). Pokretače i nosioce takvih djelatnosti, koje, po ocjeni lista, imaju za cilj „unapređenje vinodolskih naselja", u jednom se članku objavljenom 29. VIII.1931.g. naziva „mladim i žilavim intelektualcima", pri čemu su navedena i imena nekih od njih.

U predizbornoj i postizbornoj djelatnosti u Vinodolu 1931.g. (o tome šire na drugom mjestu) pojavljuju se ovdje i 3 nova lista, što su pokrenule iste grupacije koje su iz svojih redova istakle kandidate na izborima, na režimskoj listi Petra Živkovića.

Najprije je dr. Ante Kuntarić sa svojim suradnicima pokrenuo tjednik Jadran, koji je izlazio subotom u 800 primjeraka, a čiji je 1. broj izašao 31. listopada 1931.g. kao „list za promicanje kulturnih i ekonomskih interesa Gornjeg Jadrana„. Budući da se prije izbora pojavio samo jedan broj, u listu će njegovi pokretači tek nakon izbora nastojati objašnjavati svoje privredne i političke ciljeve, uvijek temeljene na prorežimskim političkim osnovama. List je izlazio, s povremenim prekidima, sve do 1935.g.

Tri dana prije izbora, tj. 5. studenog 1931.g. objavljen je Dom hrvatskog primorja, zamišljen kao tjednik koji bi izlazio četvrtkom. Pokretač i izdavač je bio Julije Hrženjak, također kandidat na listi P. Živkovića. I ovaj je tjednik, kako je navedeno u uvodnom članku prvog i jedinog broja, trebao „promicati seljačku, radničku i gospodarsku politiku„. Kako u nazivu tako i namjeni lista se nastojala istaći privrženost barem nekih socijalno-gospodarskim idejama bivše HSS, ali u duhu šestojanuarske politike za koju se opredjelio i J. Hrženjak, koji je na izborima potpuno poražen, čime su i izgledi za njegovu ponovnu afirmaciju potpuno propali, pa je dalje izlaženje lista obustavljeno.

Nedugo iz izbora pokreće svoj list i treća grupa nazvana „Vinodolski pokret", koja je također poražena na prethodnim izborima. Prvi je broj izašao 17. prosinca 1931.g. kao glasilo Gospodarskog Saveza opštinskih organizacija Vinodolskog Pokreta. Prema tadašnjem izvještaju crikveničkog kotarskog načelnika, pokretači su bili dr. Vanja Potočnjak i apotekar Ivo Polić, oba iz Crikvenice. List je zamišljen kao tjednik koji će izlaziti četvrtkom, a svrha mu je „proučavanje privrede, prosvjete i turizma u Vinodolu i okolici„. U njemu je surađivao veći broj istaknutijih tadanjih društvenih i političkih aktivista, a između ostalih: Juraj Kombol i Josip Skomerža, banski vijećnici, Ive Jeličić propali kandidat na listi P. Živkovića prilikom posljednjih izbora, Kuzma Mikuličić, njegov zamjenik na kandidatskoj listi. Pišući o raznim aktualnim i akutnim pitanjima tadašnje vinodolske stvarnosti, te tragajući za njihovim rješenjima u okvirima proklamirane šestojanuarske politike, list je težio pronalaziti kakva-takva rješenja nagomilanih životnih tegoba. Izlazio je, s povremenim prekidima, sve do 1935.g.

Zaključimo s pripomenom da su sva 4 tjednika bila, u svojoj osnovnoj političko-programatskoj opredjeljenosti, okrenuta režimu, što upućuje na zaključak da je upravo pokretačima listova bilo jasno kako je za uspjeh njihova opredjeljenja bio od prvorazrednog značenja utjecaj na žiteljstvo preko novina, koje su tada bile, pored usmjenog istupanja, jedini javni oblik ostvarivanja tog utjecaja. (Radio ni televizija nisu još postojali). Očito je da su uspješnosti, bez obzira na to kako ju danas vrednovali, veliki obol dale i novine.

Vjera-vjeroispovijest

Prema popisu stanovništva od 1931.g. u Vinodolu je živjelo 20.616 rimokatolika što je iznosilo 98,7 % ukupnog stanovništva. Pripadnika ostalih konfesija je bilo: pravoslavnih 178 ili 0,85 %; Židova 32 ili 0,15 %; ostali (muslimani i nepoznato) 0,15 %. S obzirom na takvo stanje, a ono se kroz mnoga doratna destljenja proporcionalno nije bitnije mijenjalo, normalno je da je rimokatolička crkva ovdje jedina organizirano stalno djelovala.

Čitav Vinodol je podpadao pod jurisdikciju senjske biskupije (sjedište u Senju). Većina rimokatoličkih župa (župe: Bribir, Crikvenica, Drivenik, Grižane, Ledenice, Novi, Selce, sv Jakov, sv Jelena, Tribalj, Zagone), pripadala je vinodolskom dekanatu sa sjedištem u Novom Vinodolskom, čiji je dekan bio Tomo Vičić. Jedino je krmpotska župa

pripadala senjskom dekanatu. U Crikvenici je postojao i franjevački samostan sa 4 franjevca, čija je nova zgrada posvećena 3. X. 1930.g.

Prema izvještaju kotarskih načelnika iz 1934.g., većina vinodolskih svećenika je ranije ispoljavala kakvu-takvu političku opredjeljenost. Naveli su da je od ukupno 14 svećenika (u popisu nisu katehete u školama, odnosno kapelani) ranijih pripadnika Hrvatske pučke stranke bilo 4, bibše HSS - 2, frankovaca-separatista 2 (Stipe Vučetić u Ledenicama i Ivan Matejčić u Sv. Jeleni), „Jugoslaveni", 2, „korektni" 3 i neopredjeljen 1.

Inače se u izvještajima kotarskih načelnika rjeđe pojavljuju dvojica „politički aktivnih" svećenika (Andrija Pobor u Triblju i Ivan Matejčić u Sv. Jeleni), a vrlo često (više nego ijedan opozicionar režimu) Stipe Vučetić, župnik u Ledenicama. U ovom su razdoblju bili neki svećenici aktivni i u raznim društvima, prije svega religioznima, ali i drugim. (Napr., u čitaonicama i u križarskom društvu u Grižanima). Ipak, vrlo je teško ocijeniti političko opredjeljenje svih svećenika, iako je - s obzirom na raspoloživu građu - nejprihvatljivija ocjena da su u većini bili antirežimski opredjeljeni (imamo u vidu režim diktature), i tek su dvojica (Ivan Malinarić u Krmpotama i Lovro Tomašić u Novom) ocjenjivani kao „lojalni Jugoslaveni", a navedeni S. Vučetić i I. Matejčić kao separatisti-frankovci, i sl.

Skupštinski izbori 1931.g.

Nakon objavljivanja zakona o izboru narodnih poslanika (objavljen je 10. rujna 1931.g.), kralj Aleksandar je 23. rujna objavio ukaz kojim su izbori i raspisani na cijelom području Jugoslavije. U duhu tih pravnih akata, oba vinodolska upravna kotara činila su jedan izborni kotar u kom se birao jedan poslanik.

Izbori su raspisani za 8. studenog 1931.g. Pripreme za izbore su u Vinodolu započele ubrzo nakon što su raspisani. Ovdašnje prorežimske snage su se opredijelile za sudjelovanje na izborima i prihvatile su izbornu listu čiji je nosilac bio tadanji predsjednik vlade Petar Živković. S obzirom na stanovite suprotnosti unutar režimski opredijeljenih pristaša šestojanuarskog manifesta, ovdje su istaknuta 3 (tri) kotarska kandidata na listi P. Živkovića.

Već krajem rujna je na sastanku predstavnika svih vinodolskih općina odlučeno da se na listi P. Živkovića kandidira Ive Jeličić, općinski načelnik u Selcima, a za zamjenika Kuzma Mikuličić, apotekar iz Novog. U tom razdoblju je u Crikvenici odlučeno da se na istoj listi kandidira dr. Ante Kuntarić, advokat iz Crikvenice, a za zamjenika Jakov Paden iz Ledenica. Nešto kasnije pojavljuje se i treći kandidat na istoj, tj. Živkovićevoj, listi, koga je istakla grupa što se okupljala oko Julija Hrženjaka, s tim da on bude i kotarski kandidat.

Unatoč nastojanju, nismo uspjeli pouzdano utvrditi čime su se rukovodili predlagači nosilaca lista u izboru svog kandidata. Iz jednog je spisa, međutim, lako zaključiti da su se režimske vlasti (a to su, prije svega, kotarski načelnici) s jednakom tolerantnošću odnosile prema sva tri kandidata, s naznakom da je to potvrda izborne demokratičnosti.

U predizbornoj aktivnosti, u kojoj su sve tri grupacije veličale kralja, njegovu „mudru politiku" i sl, a istodobno osporavale ostaloj dvojici kandidata pravo na legitimitet narodnih predstavnika, vidno su ispoljena i mnoga obećanja Vinodolcima, koja da će biti ostvarena tek uz uvjet da se izabere upravo onaj kandidat koji daje određena obećanja.

Zabilježen je i pokušaj Franje Borića da zajedno s tribaljskim župnikom (Andrijom Poborom) pokuša prikupiti potpise za kandidiranje Vlatka Mačeka, kao nosioca opozicione liste, ali su tu akciju onemogućili crikvenički žandari. (To je bilo u razdoblju kada se u vrhovima HSS raspravljalo o mogućnosti istupanja na izborima sa svojim kandidatom).

Relativno živa predizborna djelatnost u većini vinodolskih općina (mnogo skupova, zborova ili grupnih razgovora na kojima su pretežno istupali najistaknutiji pripadnici spomenutih grupa, održano je sve do dana izbora) vođena je i u duhu raspisa bana savske banovine, sadržanog u uputama da se glasači slobodno odlučuju za koga će glasati.

Službeni rezultati izbora, na kojima je sudjelovalo oko 45 % birača, bili su: Ante Kuntarić dobio je 48,6 %; Ive Jeličić 43,1 %; Julije Hrženjak 8,3 % glasa.

Već 10. studenog Ive Jeličić, poraženi kandidat na izborima, podnio je verifikacionom odboru narodne skupštine žalbu s obrazloženjem da su na mnogim vinodolskim biralištima izbori vođeni protuzakonito. Intervencijom okružnog inspektora iz Ogulina i kotarskog načelnika u Crikvenici (s obrazloženjem da bi pokretnje tog pitanja štetilo ugledu Jugoslavije) Jeličić je povukao žalbu.

Odmah nakon izbora, izabrani poslanik A. Kuntarić je obilazio birače i zahvaljivao se svima koji su glasali bilo za kojeg kandidata, jer da su svi pripadali istoj listi. Istodobno je pokrenuo akciju u pravcu osnivanja „općinskih odbora" koji su mu trebali pomoći u što uspješnijem „zastupanju narodnih interesa na najvišem mjestu" tj u skupštini. (Odbori su osnovani u: Crikvenici, Sv. Jeleni, Triblju, Driveniku, Grižanima i Bribiru. Tako gdje je dobio vrlo malo (Novi) ili ni jedan glas (Selce), takvi odbori nisu osnivani).

Ako bi političku opredjeljenost Vinodolaca mjerili prema rezultatima glasanja, moglo bi se reći da je skoro polovica birača dalo povjerenje politici kraljevske vlade. Takvu ocjenu ne mjenja činjenica što su glasovi dati trojici vinodolskih kandidata, jer su sva trojica bila kadidati na istoj listi. Koliko su glasači bili svjesni te činjenice, koliko su - na razne načine - bili uvedeni u proces tekuće dnevne politike, pitanje je za daljnju studiju. Jer, s pravom se postavlja pitanje: čime su se rukovodili oni koji su dali glasove jednom krajnje diktatorskom režimu odnosno oni koji se na biralištu nisu ni pojavili, a takvih je bilo preko 50 %.

Postavljajući ovo pitanje imamo u vidu da se je približno isti broj birača odazvao na izborima 1920.g. (47 %), 1923.g. (43 %), 1925 (44 %), a 1927.g. čak znatno manje (30 %) iako su svi ti izbori bili neusporedivo demokratskiji, sa više kandidatskih lista raznih stranaka. 'Tek će se 1935.g. odazvati izborima vilše birača tj. 58 %, a 1938.g. čak 70 %).

Osnovanje Jugoslavenske radikalne seljačke demokracije (JRSD)

Nakon objavljivanja zakona o zaštiti javne sigurnosti, u kojem je, izmedu ostalog, zabranjeno djelovanje političkih stranaka, oba vinodolska kotarska načelnika su 18. odnosno 20.I. 1929.g. izvijestili da su „stranke rasturene„. Budući da se iz izvještaja ne vidi o kojim je strankama riječ, zaključujemo da se to - s obzirom na raspoloživu građu - odnosilo na HSS i SDS. Takvo, dakle bestranačko stanje, ostalo je sve do kraja 1931.

Na inicijativu kraljevskog dvora i režimskih vrhova u Beogradu, poslanički klub vladine izborne liste, koja je i pobjedila na izborima 8.XI.1931.g., pristupio je osnivanju stranke nazvane Jugoslavenske radikalne seljačke demokracije. Tada je osnovan i privremeni odbor JRSD čiji se program temeljio na načelima integralnog jugoslavenstva i uni-

taristićkog državnog uređenja. (U srpnju 1933.g. stranka mijenja ime i postaje Jugoslavenska nacionalna stranka - JNS).

S obzirom na to da je Klub narodnih poslanika u Beogradu bio pokretač ove akcije, shvatljivo je da su i mnogi poslanici bili pokretači akcije za osnivanje stranačnih organizacija u „svojim„ izbornim područjima. Tako je dr. Ante Kuntarić, poslanik za oba vinodolska kotara, pokrenuo, najprije u Crikvenici, akciju za osnivanje stranačke organizacije, u čemu je imao bezrezervnu pomoć i podršku crikveničkog kotarsko načelnika, kao i svojih političkih istomišljenika.

O toj su akciji obavijestili crikveničkog kotarskog načelnika dr. A. Kuntarić kao narodni poslanik i Josip Skomerža kao banski vijećnik i naveli da je 18. studenog 1931.g. osnovan u Crikvenici akcioni odbor na čelu s predsjednikom Filipom Knezom i još 22 člana odbora. (Iz popisa je vidljivo da su u većini pripadali imućnijem sloju, tj.: trgovci, zanatlije, hoteljeri i sl, a bila su i 3 ribara i 2 zidara). Neki od njih su prilikom izbora bili u Kuntarićevu protivničkom taboru, tj. sljedbenici kandidata I. Jeličića. Većina je ranije pripadala SDS (Davidovićeva).

Ubrzo nakon osnivanja akcionog odbora, članovi su prišli populariziranju stranke u nekim vinodolskim općinama, a tom je duhu tjednik Jadran objavio 24. XII. opširniji članak, ističući da je zadaća stranke - organiziranje naroda u vršenju svojih prava, temeljenih na osnovama „jugoslavenske narodne misli„ proizašle iz ustava od 3. rujna 1931.g.

Iako iz raspoložive izvorne građe nije vidljiv tok osnivanja organizacija stranke, očito je da taj proces nije bio ni lak ni jednostavan. Prema raspoloživim podacima vidljivo je da je u Bribiru pokrenuta akcija za osnovanje stranke 22. svibnja 1932.g., u Ledenicama čak 20. studenog, a krajem te godine i u Driveniku, Selcima i Sv. Jakovu, tako da je tada ova organizacija postojala u svim općinama obaju kotara osim u griškoj. Konstituiranje novljanske kotarske organizacije uslijedilo je tek u veljači 1933.g.

Pojedinosti o djelovanju stranačkih organizacija nisu dovoljno poznate. Iz arhivske je građe vidljivo da je kotarski sekretarijat JRSD u Crikvenici održao 25. I.1933.g. protestnu skupštinu protiv „zagrebačkih punktacija" kojoj su prisustvovali predstavnici svih društava, te da je izglasana odgovarajuća rezolucija. Sličnu protestnu skupštinu održala je 2.II.1933.g. novljanska mjesna organizacija JRSD, u kojoj je također izglasana rezolucija protiv „zagrebačkih punktacija", ali i protiv poslanice katoličkog episkopata uperene protiv Sokola Kraljevine Jugoslavije. U proljeće 1933.g. se djelovanje ove organizacije sve rjeđe spominje u izvještajima kotarskih načelnika, a pogotovu u Crikvenici, pa je to - unatoč održanim skupštinama u većini vinodolskih općinskih središta - ocijenjeno kao „gubljenje podrške dr. Kuntariću". Tada, tj. 21. svibnja 1933.g. održan je u Sušaku sastanak na kom su se predstavnici kotarskih organizacija JRSD dogovorili da se osnuje Primorski okrug JRSD. U okružnom rukovodstvu („egzekutiva") da bi bili svi predsjednici i tajnici kotarskih organizacija na čelu s dr. Antom Kuntarićem kao predsjednikom. (Potpredsjednik dr. Fran Bakarčić, a tajnik Radoslav Tomić-Tatalović, oba iz Sušaka).

Podrobnosti o preimenovanju JRSD u Jugoslavensku nacionalnu stranku (JNS), što je uslijedilo u srpnju 1933.g., nisu poznate. Tek je iz periodičnih izvještaja kotarskih načelnika vidljivo da JNS djeluje i te i iduće godine. Štaviše, kotarski načelnik u Novom navodi u vrpnju 1934.g. da je „skoro sav narod organiziran u JNS", a krajem godine i to da stranka ima 850 članova i 400 „simpatizera" u kotaru. Koliko je zaista bilo članova stranke u oba kotara, pitanje je na koje raspoloživa građa ne daje odgovor, ali je sigurno da - osim u redovima bogatijih slojeva i činovništva - stvarnih pristaša nije imala, ili vrlo malo.

Osnivanje sindikalnih organizacije

Sindikalni se pokret u Vinodolu pojavljuje nakon prvog svetskog rata. Budući da su pokretači bili ili komunisti ili njihovi sljedbenici, nestao je s ovdašnje društveno-političke pozornice zajedno sa svojim osnivačima u razdoblju neposredno nakon objavljivanja poznate Obznane. Međutim, uzroke tome treba vidjeti i u činjenici što u Vinodolu nije bilo ni industrije ni industrijskih poduzeća, pa ni bilo kakvih većih gradilišta u kojima bi se zapošljavali Vinodolci. Time je osnovni preduvjet za stvaranje i djelovanje klasnih sindikata bio sveden u skromne okvire.

Ipak, 1934.g. se iz Sušaka, tj. iz tamošnjeg Podsaveza Ujedinjenih saveza hotelsko-kavanskih radnika Jugoslavije potiče akcija za osnivanje isto takve sindikalne organizacije u Crikvenici, s obzirom na razmjerno veći broj zaposlenih ove struke. Sindikalna je organizacija osnovana 1. travnja 1934.g. i za predsjednika je biran Pavao Stojčić, a za tajnika Eduard Filipović. Članovi odbora su bili: Božo Havlin, Mile Ilić i Miran Radujković. Iste godine, tj. 2.IX.1934, održana je Novom Vinodolskim osnivačka skupština mjesne sindikalne organizacije Saveza građevinskih radnika Jogoslavije. U prisutnosti Petra Dergenca, predstavnika takve sindikalne podružnice iz Sušaka, skupština je jednoglasno odlučila da se i u Novom osnuje podružnica navedenog saveza, pa je odmah izabran rukovodni odbor u sastavu: Eduard Mudrovčić II, Franjo Paladin i Ivan Zoričić. Za predsjednika je izabran Vencel Mažuranić. (Ostali podaci nisu poznati).

I u Crikvenici je, najvjerojatnije u rujnu 1934.g., također osnovana sindikalna podružnica građevinskih radnika. Osnovao ju je Drago Bogdanić, sindikalni aktivist iz Sušaka, ali podrobnosti nisu poznate.

Po broju članova i djelovanju ovih sindikalnih organizacija tokom 1934.g. nismo našli nikakve podatke. Sudeći po svemu čime raspolažemo, u njima su prevladavale lijeva idejna opredjeljenja. Međutim, novljanski je kotarski načelnik izvvijestio 3. rujna 1934.g. da su svi članovi sindikalne „uprave" u Novom „potpuno ispravnog političkog držanja i moralnog vladanja", bez ikakva dodatnog pojašnjavanja.

Vinodolci prema režimu - režim prema Vinodolcima

Ovdje ćemo naznačiti neke važnije događaje iz odlasti javnih odnosno manifestacionih ili drugih ispoljavanja odnosa Vinodolaca prema režimu i obratno.

Kotarski su načelnici u Vinodolu, ubrzo nakon objavljivanja manifesta od 6. siječnja 1929.g., poticali, savjetovali ili preporučali da se pošalju telegrami kralju i izrazi u njima odanost. Prvi takav „izraz vjernosti i odanosti" uputili su odbornici selačkog općinskog odbora (oko 25.II.1929.g.), a potom su slijedili i još neki odbori (u Bribiru, Novom i Grižanima). Nedugo zatim upriličeno je u Selcima „slavlje" u povodu rođenja kraljevića Andreja (28.VI.1929.g.). Vjerojatno je takvih „slavlja" bilo još, pa su kotarski načelnici ubrzo predložili grupu (čini se da ih je ukupno bilo 8) Vinodolaca za odgovarajuća odlikovanja koja je dodjeljivao kralj za „posebne zasluge". Za takve „zasluge" su, koliko je sada poznato, u kolovozu 1929.g. odlikovani Petar Baran i Ante Žanić iz Novog te Antun Antić i Nikola Brozović iz Selaca i to Ordenom sv. Save V. reda, a Juraj Kombol iz Bribira Medaljom za građanske zasluge.

U kasnijem razdoblju su kotarski načelnici predložili ukupno 80 Vinodolaca (42 iz crikveničkog a 38 iz novljanskog kotara) za razna odlikovanja. Poznato je da je u razno

doba odlikovano ukupno 19 Vinodolaca (iz crikveničkog kotara 8, a novljanskog 11), ali ti podaci nisu potpuni.

Svi predloženi ili odlikovani bili su, zapravo, nosioci sveukupne proređimske djelatnosti iz raznih vinodolskih naselja (Bribira, Crivenice, Grižana, Ledenica, Novog i Selaca). Pretežno su bili zanatlije odnosno činovnici, hotelijeri, poduzetnici i liječnici, a u ranijoj političkoj aktivnosti su pripadali pretežno SDS i u manjem broju HSS.

Ponekad su organizirane i delegacije „vidjenijih", ali i drugih Vinodolaca, bilo zbog rješavanja nekih konkretnih problema ili pak u cilju izražavanja odanosti i sl. Tako je u rujnu 1930.g. delegacija Crikveničana, pod vodstvom Petra Manestra posjetila bana Savske banovine, tražeći smjenjivanje crikveničkog kotarskog načelnika Julija Hrženjaka. Značajnijom se tada smatrala delegacija Vinodolaca koja je 22. travnja 1930.g. posjetila „kraljevski dvor„ u Beogradu. Prema novinskom izvještaju, u delegaciji je bilo ukupno 31 Vinodolac, od čega 7 iz novljanskog, a 24 crikveničkog kotara. Predvodili su ih Martin Car iz Crikvenice i Kuzma Mikuličić iz Novog. Novinar je zapisao da su se vratili „puni ushićenja". (Po nekim mišljenjima je tada pokrenuta inicijativa da bribirska osnovna škola dobije naziv „Josip Pančić".)

Pozdravi, proslave, manifestacije različita sadržaja upriličavane su prigodom svih državnih praznika ili pak važnijih godišnjica, a ponekad su organizirane i veće grupe koje su kolektivno odlazile na odgovarajuće manifestacije u druga mjesta (Sušak, Zagreb). U tim se prigodama veličalo kralja, kraljevski dom, dinastiju i sl., ili se pak evociralo sjećanje na „zaslužne velikane" iz prošlosti. Broj prisutnih je bio različit, što je ovisilo o mnogim okolnostima, mada ni svi prisutni nisu bili pristaše režimske politike. Izmedu više takvih izdvajamo samo neke:

Za zbor kojeg je u prosincu 1930.g. trebao u Zagrebu održati Karlo Kovačević, disident iz redova HSS (poslije ubojstva Stjepana Radića bio je jedan od potpredsjednika HSS) prijavilo se iz Vinodola - prema izvještajima kotarskog načelnika - oko 650 osoba. Zbor je, po zamisli organizatora, trebao manifestirati i „slogu i ljubav spram našeg velikog kralja". Nismo uspjeli utvrditi koliko je Vinodolaca bilo na zboru, ali svakako znatno manje od prijavljenih.

Ne upuštajući se u dublje analiziranje, tek konstatiramo da je najviše manifestacionih priredbi u kojima se veličao kralj bilo u Selcima i Novom, manje u Crikvenici, pa zatim u Bribiru i Grižanima. Za ostala se općinska područja ovakve manifestacije vrlo rijetko navode, a ako ih se navodi onda redovno uz neke školske priredbe.

U Novom su ovakve manifestacije imale dodatni poticaj. Naime, u novljanski Hotel Lišanj dolazila je kraljica Marija na odmor, sama ili s nekim od djece, pa su pri dolasku ili odlasku upriličavane različite manifestacione priredbe. (U Novi je dolazila 1932. i 1933.g.) U znak „uspomene" na boravak kraljice Marije u Novom, školski odbor novljanske narodne škole je 24.III.1934.g. uputio molbu banskoj upravi da škola dobije naziv „Škola Njezina Veličanstva Kraljice Marije", što je naknadno i odobreno. U tom kontekstu valja prosuđivati i prijedlog kotarskog načelnika u Novom da osnovna škola u Bribiru dobije naziv „Josip Pančić", što smo i prethodno pripomenuli.

U spisima je zabilježeno da su Vinodolci izrazili „veliku žalost" za ubijenim kraljem Aleksandrom (ubijen je 9. X. 1934.g.) i da je veći broj bio na dočeku posmrtnog lijesa u Splitu (iz novljanskog kotara oko 50, a iz crikveničkog nije poznato), a 10 osoba iz oba kotara na pogrebu u Oplencu. S tim u vezi je u Novom zaključeno da se podigne „Dom kralja Aleksandra I.", ali zamisao nije ostvarena. U Bribiru se pak raspravljalo o podizanju „spomenbiste kralju mučeniku", ali ni ta zamisao nije ostvarena.

Ocjene kotarskih načelnika o političkim prilikama

Kotarski su načelnici redovno dostavljali periodične izvještaje o stanju kotara i to za jednomjesečno, dvomjesečno, tromjesečno i godišnje razdoblje. Izvještavali su o privrednoj problemativi (zemljoradnja, stočarstvo, vinogradarstvo, ribarstvo, industrija i građevinarstvo), prosvjetnoj, socijalno-zdravstvenoj i, naročito, o političkim prilikama, u čemu je najčešće i najredovitije izvještavano (protivnicima režima pogotovu „separatistima" i „komunistima".

Prva reagiranja na šestojanuarski manifest kotarski su načelnici ocijenili već početkom veljače 1929.g. Obojica su naznačila da u kotarima „vlada političko mrtvilo", a novljanski je uz to dodao da se raspoloženje naroda „kreće prema novom stanju„ u koje narod ima puno povjerenje. Slično su izvještavali cijele 1929.g., ali se u tim ocjenama više ne pojavljuje „raspoloženje naroda za novo stanje". Međutim, već u prosincu 1929. g. su izvijestili da je u crikveničkom kotaru kažnjeno 90, a u novljanskom 42 kućevlasnika zbog toga što 1. prosinca (Dan ujedinjenja) nisu izvjesili državnu zastavu. Tada su, također prvi put, izvijestili da se uočavaju separatističke pojave, dok komunistička aktivnost nije zapažena.

Ubrzo će se u izvještajima pojaviti i imena „separatista„, najprije Franje Borića iz Crikvenice i Stipe Vučetića iz Ledenica. Kasnije (1932.) u izvještajima će se češće spominjati, pored dvojice navedenih, i Tomo Strizić, Adam Kršul, Mato Šimac iz Bribira, Josip Car pekar i Klement Lovrić iz Crikvenice, te Marko Katalinić iz Novog. Tako će „separatisti„ (o toj pojavi pišemo na drugom mjestu) biti stalno naznačavani kao jedina režimu opoziciona djelatnost. Za sve ostale eventualne opozicione akcije se u izvještajima navodi da ih nema, ne pojavljuju se, ne djeluju i sl., a jedino se izrijekom navode komunisti, uz skoro redovnu naznaku da njihova djelatnost nije zapažena.

S druge strane, u izvještajima se već 1930. g. sve češće navode razni „zborovi", „skupovi", „sastanci" i sl., koji su održavani u mnogim vinodolskim naseljima u cilju populariziranja režimske politike. Na nekima su prisustvovali i „viđeniji" političari iz Zagreba ili Sušaka. (Npr. Karla Kovačević iz Zagreba, disident HSS i Milan Banić iz Sušaka bivši pripadnik SDS). U takvim su prilikama vrlo često izglasavane „rezolucije" u kojima se naglašava odanost kralju, kraljevskom dvoru i sl. Lokalni su „viđeniji političari" (u početku: Josip Skomerža i Ante Kuntarić iz Crikvenice, a kasnije još i Ive Jeličić Kombol iz Selaca, Kuzma Mikuličić iz Novog i Juraj Kombol iz Bribira) češće obilazili neka vinodolska naselja održavajući skupove na kojima su objašnjavali tekuća privredno politička pitanja uz obavezno upućivanje pozdravnih telegrama kralju i izvikivanju različitih prorežimskih parola kao: živio kralj, živio Petar Živković, živio kraljevski dom, itd. Prema raspoloživim podacima najviše je takvih skupova održano u Bribiru i Crikvenici, ali im je razmjerno najviše mještana prisustvovalo u Selcima. U Sv. Jakovu nije zabilježen ni jedan skup.

Početkom 1930.g. se u izvještajima počima češće navoditi „bivši HSS„ i njeni pristaše. Štaviše, 18.III.1930.g. je, prema izvještaju crikveničkog kotarskog načelnika, Stanko Preka iz Zagreba, inače ministar u vladi P. Živkovića te disident iz HSS, održao sastanak s Filipom Knezom, Franjom Borićem i Julijem Hrženjakom. Kneza je kotarski načelnik ocijenio kao federalistu, a ostalu dvojicu kao pripadnika bivše HSS, što su zaista i bili. Očito se radilo o nastojanju da se uz pomoć F. Kneza, koji se već bio opredjelio za režimsku politiku, pridobiju „umjereniji" Hrženjak i „tvrdi" Borić, oba iz bivše HSS, i da se time barem pasivizira jedini opozicioni utjecaj koji se u to doba osjećao u Vinodolu.

Uspjeh je bio niti polovičan jer, režimu se je priklonio tek Hrženjak koji je u žiteljstvu bio znatno manje utjecajan nego Borić, koji je odbio svaku podršku režimu.

U to doba se u izvještajima oba sreska načelnika češće primjenjuje riječ „defetisti" za sve one koji javno ili prikriveno ispoljavaju antirežimsko opredjeljenje. Kasnije (1932. i dalje) primjenjivao se i naziv „subverzivni elementi".

Raspoloženja naroda prema režimu je - po izvještajima kotarskih načelnika - bilo tokom 1930.g. sve povoljnije. Tako je, između ostalog, crikvenički kotarski načelnik 1.XI. 1930. izvijestio da se zapaža „potpuni preokret" k „manifestiranju opredjeljenja i odanosti Kralju i vladinoj politici" i da se „pristaše HSS masovno opredjeljuju za politiku Kralja Aleksandra". (Dakako, ova ocjena zahtijeva dublje analiziranje). Inače se svi istaknutiji nosioci ili pristaše režimske politike nazivaju u izvještajima „nacionalisti" (u smislu jugoslavenskog integralnog jugoslavenstva). Među tima se redovnije navode: Martin Car, Ante Kuntarić, Petar Manestar i Josip Skomerža iz Crikvenice; Ivan Jeličić i dr Ivo Karlović iz Selaca; Juraj Kombol iz Bribira; Kuzma Mikuličić i dr. Milutin Mažuranić iz Novog. U izvještajima se često spominje i Julije Hrženjak koji je, sudeći prema raspoloživoj građi, ponekad i vrlo kontroverzno istupao. Njegovi su se istupi kretali od „straha pred 'nacionalistima'„ do izražavanja privrženosti kralju čak i u javno objavljenoj rezoluciji.

U rujnu 1931.g., najvjerojatnije u sklopu pripreme za predstojeće izbore, kotarski su načelnici dostavili popis „pouzdanih" osoba u kotaru. Popis s područja crikveničkog kotara nismo pronašli. Popis takvih s područja novljanskog kotara ima ukupno 73 osobe. Od toga: iz Bribira 25, iz Ledenica 25 i Novog 24. Od toga su 40. ranije pripadali HSS a 32. SDS i 1 Radikalnoj stranci. Zanatlija, trgovaca i činovnika je 40, dok su ostali radnici, odnosno težaci.

Nakon što su skoro cijele 1932.g. izvještavali o povoljnim političkim i nepovoljnim ekonomskim prilikama, idućih (1933/34.) godina češće navode nezadovoljstvo naroda, ali još uvijek prevladava ocjena da je narod prorežimski opredijeljen. Štaviše, u jednom se izvještaju (26.VI.1934.g.) navodi da je u Bribiru održan zbor na kom je bilo „preko 2.500 ljudi". Narod je manifestirao „tvrdu volju da brani i očuva tekovine postignute krvlju" te osudio „ustašku djelatnost i njihove zločine". Ovaj zanimljiv izvještaj bi trebalo šire komentirati, što prelazi namjenu ovog priloga. Iako sadržaj kritički ne ocjenjujemo (sumnjiv je, na primjer, i vrlo velik broj prisutnih), može se pretpostaviti da su se Bribirci zaista masovnije odazvali zboru, s obzirom na to da je bila u pitanju osuda ustaških terorističkih i diverzantskih akcija, pokretanih iz Italije.

Posljednji izvještaji iz 1934.g. se odnose na „veliku narodnu žalost" u povodu pogibije kralja Aleksandra.

Za razumijevanje i ovih izvještavanja, korisno je imati u vidu i izvještaje iz predizbornog razdoblja 1935.g. (Izbori su održani 5.V.) U tim se izvještajima s velikom sigurnošću očekivala pobjeda vladine liste, koja je, osim u Selcima, u svim općinama doživjela poraz, a znatno veći broj glasova su dobili kandidati na listi HSS.

Opozicija vladajućem režimu

Na više smo mjesta u ovom prilogu naznačili da su kotarski načelnici nakon manifesta od 6. siječnja 1929.g. izvještavali o „političkom mrtvilu" u Vinodolu. Ne upuštajući se u ocjenu pravilnosti tako opisanog stanja, podsjećamo da pri tome treba imati u vidu i poz-

natu izjavu dr. V. Mačeka od 7. siječnja 1929.g. o tome da je „lajbek raskopčan", što je, u širem kontekstu njegova obrazloženja, trebalo shvatiti kao nastupanje razdoblja u kom se može očekivati postupno ostvarivanje težnji hrvatskog naroda preko poboljšanja političkog stanja u zemlji. Događaji su vrlo brzo pokazali svu naivnost ovakvih nadanja.

Sudeći prema izvorima različite provenijencije, ilegalna KPJ nije oko 1929.g. imala u Vinodolu svojih organizacija, a malobrojni njeni sljedbenici, pretežno nesnalažljivi, nesposobni ili pasivni, orijentirali su se tek na rasprave o aktualnim pitanjima, dakako - u užem krugu znanaca ili prijatelja. Pripadnici ranije SDS, dakle građanske stranke koje je u Vinodolu imala, pored najutjecajnije HSS, razmjerno najviše pristaša, u prvo su vrijeme pretežno po strani.

Dakle ni pripadnici građanskih kao ni pristaša KPJ nisu u prvo vrijeme viđenije ispoljavali svoje stavove u odnosu na novonastalo stanje. Tome je pridonijela i nastupajuća ekonomska kriza, koja je žiteljstvo sve više usmjeravala na rješavanje osnovnih uvjeta života.

Podrobnosti o raspuštanju ranijih legalnih stranaka u Vinodolu nisu poznate. Poznato je da su raspuštene krajem siječnja. Nakon toga je zamrla i društvena djelatnost, naročito sokolskih društava. Sudeći po svemu, vlasti su smatrale potencijalnim protivnikom jedino pripadnike ranije HSS, dakako, one koji se tokom idućih mjeseci nisu ni na koji način priklonili režimskim mjerama. Krajem 1929.g. crikvenički kotarski načelnik prvi put spominje da u Crikvenici ima pojedinaca koji „naginju Paveliću", ali da ne djeluju, a novljanski navodi da se u Novom spontano „osuđuje svaki rad raznih Pavelića i Perčeca", ali da i ovdje ima pojedinaca „koji simpatišu sa Pavelićevom akcijom". (Pod pojmom „naginjanje Paveliću" treba razumjeti sklonost ka hrvatskoj državnoj samostalnosti. Ovdje je naglašen Pavelić zbog toga što je početkom 1929.g. emigrirao i kasnije se nastanio u Italiji odakle je djelovao propagirajući potrebu osamostaljivanja države Hrvatske).

Težeći da se sredi evidencija komunista, dakako, zbog što efikasnijeg suzbijanja njihova djelovanja, banska je vlast u srpnju 1929.g. uputila raspis kotarskim načelnicima da dostave popise komunista. Novljanski je kotarski načelnik odgovorio da u kotaru nema komunista. Crikvenički je 10. kolovoza dostavio popis u kom su bili: Luka Marušić iz Grižana; Vjekoslav Jeličić, Mate Lončarić, Ivan Lončarić Papić, i Josip Pobor iz Selaca; Ivan Gržac Rokov, Petar Ahel, Martin Miharija i Ivan Perhat iz Sv. Jakova; Vladimir Krašević iz Crikvenice te Stjepan Klanfar iz Klanfari. Naknadno su, na zahtjev banske uprave, prikupljeni temeljitiji podaci o njima, nakon čega je većina izbačena iz ovog popisa, a u popisu su ostali samo Luka Marušić i Vjekoslav Jeličić. Općinska uprava u Grižanima je za Marušića navela da je kao komunist pod kontrolom, a Jeličić je zadržan u evidenciji kao „osvjedočeni komunist".

To je jedino što su kotarski načelnici naveli o pojedinim komunistima u razbolju sve do 1935.g. (Doduše, u kolovozu 1929.g. je crikvenički kotarski načelnik naveo da je u Crikvenici uhapšen Drago Budimir, a novljanski u XII. 1929. da je u Bribiru uhapšen Nikola Špehar, ali, obojica zbog svog ranijeg djelovanja, izvan Vinodola. Ni jedan od njih nije bio Vinodolac, a ovdje su bili tek kraće vrijeme zaposleni).

U navednom je razdoblju režim intenzivirao akciju u pravcu pridobijanja barem nekih viđenih pripadnika ranijih građanskih stranaka, prije svega iz SDS ali i HSS. Postupno su u tom postignuti vidniji usjpjesi u oba kotara, pa su se na platformi režimske politike sve više aktivirali iz redova SDS: dr. Ante Kuntarić, Martin Car, Vanja Potočnjak, Ivan Polić, dr. Ivan Sobol, Janko Jazbec svi iz Crikvenice, dr. Ivo Karlović, Ivan Jeličić Kombol i još neki iz Selaca te Kuzma Mikuličić i dr. Milutin Mažuranić iz Novog. Iz redova

bivše HSS: Julije Hrženjak iz Crikvenice, Grga Kombol i Juraj Kombol iz Bribira. Pokušaj pridobivanja Franje Borića (posredstvom N. Preke iz Zagreba) nije uspio, i od tada će crikvenički kotarski načelnik ocjenjivati Borića kao „nosioca separatizma" u crikveničkom kotaru pa i šire.

Djelovanju svih oblika antirežimske djelatnosti su kotarski načelnici poklanjali veliku pažnju, nastojeći da ju se onemogući u začetku. Primjenom raznih represivnih mjera najviše su bili na udaru Franjo Borić i svećenik Stipe Vučetić. (Borić zbog raznih izjava ili kraćih govora na raznim godišnjicama, a Vučetić zbog odbijanja u sudjelovanju na proslavi državnih praznika). Takvo je stanje ostalo sve do skupštinskih izbora u studenom 1931.g.

Međutim, u predizbornom razdoblju je u nekim mjestima razvijena organizirana agitacija opozicionara usmjerena u pravcu apstinencije na izborima. Pokretač je bio Franjo Borić, a nešto intenzivnije je provađana u Bribiru, Crikvenici, Grižanima i Ledenicama, a najmanje u Novom i Selcima. (U Selcima su, prema zapisu Ivana Lončarića Papića, za listu P. Živkovića glasali i neki selački komunisti).

Započeto 1931.g., grupiranje opozicionera se nastavlja 1932.g. Franjo Borić beskompromisno slijedi opozicionu politiku HSS i postupno postaje središnja ličnost antirežimskog djelovanja naročito u Crikvenici, ali s jačom podrškom u Bribiru, Grižanima, Ledenicama i Triblju.

Iz druge je izvorne građe vidljivo da se tada konkretnije i sustavnije pojavljuje u vinodolskom političkom životu grupa mlađih Vinodolaca, koji su na razne načine prihvaćali ili prihvatili idejno-političko opredjeljenje što ga je propagirala KP Jugoslavije. Bili su to: Mladen Blažičević, Stjepan Brozičević i Toma Strizić iz Bribira te Luka Marušić iz Grižana. Njihovu aktiviranju je znatno pridonio Milan Kalafatić, rodom iz Bribira, koji je krajem zime 1931/32. ilegalno boravio u Bribiru. Njega je sredinom 1931.g. uputilo u Jugoslaviju rukovodstvo KPJ iz inozemstva, s tim da ovdje, pored ostalog, osniva i organizacije KPJ. Sticajem raznih okolnosti, došao je početkom 1932.g. u Bribir i tu je uspostavio kontakt s M. Blažičevićem, S. Brozičevićem i T. Strizićem. U čestim sastancima s njima upoznao ih je s osnovnim organizacionim oblicima kao i metodi djelovanja na propagiranju zadaće KPJ, kako ih je ona tada postavljala. U njihovim je raspravama naglašavana i nacionalna, a ne samo ekonomsko-socijalna komponenta djelovanja, što se sjedinjavalo u antihegemonizmu nacionalnog i klasno- socijalnog sadržaja.

Tada započima i djelovanje navedenih Vinodolaca u redovima naročito mlađih Bribiraca odnosno Grižanaca, s tendencijom povezivanja s istomišljenicima u drugim mjestima. Središnja ličnost teoretsko-programatskog osmišljavanja metode i sadržine rada ovih grupa bio je Luka Marušić, ali je u praktičnom ostvarivanju njihovih zamisli i planova sve više ispoljavana izuzetna angažiranost Tome Strizića. Dakle tada, 1932.g., stjecajem raznih okolnosti, u Bribiru je organiziranije oblikovana grupa koja se smatrala komunističkom, i koja je - s obzirom na idejnu opredjeljenost - imala neke bitne značajke statutom KPJ predviđene Ćelije. Nešto kasnije (1933.g.) sličnu će grupu osnivati u Selcima Slave Jeličić Jureško, a pripadali su joj Vjeko Lončarić i Ive Jeličić Tominčić. U Grižanima takvu djelatnost sprovodi Luka Marušić a u Ledenicama Milan Mataija. Od tada (sredina 1932.g.) datira i uska suradnja naročito bribirske grupe s Franjom Borićem, pa se preko te suradnje zapravo stvara zajednički oblik antirežimske djelatnosti u Vinodolu, u kojem sudjeluju i ljevičari (komunisti) i pripadnici HSS. Bili su to začeci tkzv hrvatskog narodnog pokreta u ovom kraju, koji je do punog izraza došao početkom 1935. g. i kasnije.

Sve ovo je bilo potpuno nepoznato kotarskim načelnicima i oni su i dalje izvještavali da komunista nema, da ne djeluju, da se ne zapažaju i sl. Tek ponekad je crikvenički naveo da je „ono nekoliko preostalih pod prismotrom", što se odnosilo na Slavu Jeličića i Luku Marušića. Pojavu antirežimske djelatnosti su vidjeli u „separatizmu" čiji su nosioci ili Franjo Borić (Crikvenica) ili Stipe Vučetić odnosno „grupa separatista" iz Bribira (novljanski kotar).

Takvih, dakle - „separatističkih" akcija - je po navodima kotarskih načelnika bilo sve više. Navodimo neke značajnije.

Krajem svibnja 1932.g. izvještava kotarski načelnik u Crikvenici da su u Bribiru rastureni leci s nazivom „Braćo Hrvati"; u lipnju iste godine da je Franjo Borić - nakon zadušnice za Stjepana Radića - održao kraći govor i odmah uhapšen; u srpnju izvještava isti načelnik da su u Bribiru i još nekim mjestima crikveničkog kotara rasturani leci s nazivom: „Braćo Hrvati, radnici", na kojima da su na kraju teksta poklici: „Živila Nezavisna Hrvatska Država", „Živio hrvatski narod", „Živio dr Vlatko Maček". Uz to ističe da u Bribiru djeluje grupa „politički sumnjivih lica". Nakon što je grupa ustaških emigranata ilegalno došla iz Italije i napala žandarmerijsku stanicu u Brušanima (Lika, 9. rujna 1932.g.), vlasti su poduzele drastične mjere za hvatanje terorista, pa je u tom sklopu znatno pooštrena „kontrola kretanja subverzivnih elemenata" i u svim primorskim kotarima. U Crikvenici je bilo zabranjeno kretanje izvan kotara Mati Lončariću Josipovu i Josipu Lončariću Petrovu iz Selaca te Franji Boriću i Klementu Lovriću iz Crikvenice. Ista mjera je u novljanskom kotaru primijenjena prema svećeniku Stipi Vučetiću. U noći 31.X. na 1.XI. 1932.g. izvješni su na groblju u Belgradu, Bribiru, Crikvenici i Triblju vijenci s hrvatskom trobojkom i natpisom: „Slava hrvatskim mučenicima". (Po sjećanju Mladena Blažičevića, u Bribiru je vijenac imao i crvenu ili samo crvenu traku). Zbog toga su trojica Bribiraca (Adam Kršul, Mato Štimac i Tomo Strizić) bili kažnjeni sa po 6 dana zatvora. U studenom 1932.g., izvještava crikvenički kotarski načelnik, stavljen je „pod stalni nadzor" dr. Ante Vlahović, advokatski pripravnik, jer da je „zadojen frankovačkim duhom„. Krajem 1932.g. novljanski kotarski načelnik izvještava o stalnim i dobrim vezama Franje Borića i svećenika Stipe Vučetića.

Tijekom 1932.g. su u neka vinodolska mjesta upućivane iz inozemstva razne antirežimske novine, na različite adrese. Tako je početkom godine upućen iz Kanade u Bribir list KPJ Proleter, na adrese trojice Bribiraca (Mate Antonić, Mihovil Jurčić i Jakov Mance), ali su ti primjerci zaplijenjeni. Krajem godine je Slavko Brnjac slao iz Australije listove Mladi Boljševik i Proleter a na adresu J. Jurića i A. Domijana u Sv. jelenu. Međutim, iz drugih je izvora razvidno da su pojedini brojevi ovih listova upućivani i primani, dakle, da su mimoišli poštansku cenzuru.

Zanimljiv je, međutim, izvještaj novljanskog kotarskog načelnika od 24. II.1934.g. u kom navodi da je u Ledenicama rasturio komunističke letke Stjepan Butković. O čemu se, zapravo, radilo, teško je pouzdano zaključiti, ali je iz drugih spisa vidljivo da je. S. Butković bio zbog toga kažnjen zatvorom i da je ocjenjen kao „politički prijatelj" Stipe Vučetića. Utoliko se ni u kom slučaju ne može raditi o komunisti.

U siječnju (30.I.) 1933.g. novljanski kotarski načelnik izvještava da se „specijalna pažnja" obraća na Stipu Vučetića, jer da je u zadnje vrijeme opet aktivniji u separatističkoj akciji i namjerama„. U Bribiru da također postoji „grupa poznatih separatista„ ali da se, uslijed poduzetih mjera situacija „sada smirila". (Imena „pripadnika„ grupe se ne navode. Iz drugih je spisa vidljivo da su „grupi" pripadali: Stjepan Brozičević, Josip Ivošević, Adam Kršul, Tomo Strizić i Mato Šimac).

Početkom 1933.g. (1.II.) komanda žandarmerijskog voda u Senju predlaže da se svećenik Stipe Vučetić „konfinira u neko sigurno mjesto" jer da bi mogao biti oslonac „banditima koji djeluju iz inozemstva„. Potkrepljujući tu ocjenu, kotarski načelnik u Novom dodaje da bi ga se, eventualno, preselilo u neku drugu župu, jer da je u Ledenicama postao „kamen smutnje iako u narodu nema mnogo upliva". (Vučetić nije bio ni premješten ni konfiniran, i u Ledenicama je ostao sve do jeseni 1941.g., kada ga je Ante Pavelić postavio za zamjenika vrhovnog vikara u domobranskoj vojsci).

Zanimljiv je i izvještaj inspektora ogulinskog inspektorata od 9.III.1933.g., sastavljen nakon službenog obilaska nekih kotareva pa tako i vinodolskih. Za crikvenički je kotar naveo da se „ovdje jako osjeća rad frankovaca koji vrše propagandu lecima, pričama i poklicima protiv države, pa - nakon što je naveo pojedine primjere - predlaže da se smjeni kotarski načelnik. (Prijedlog za smjenu je banka uprava ubrzo i prihvatila). Na njegovo mjesto da se postavi „energičniji i smjeliji". Za novljanski je kotar naveo da se ovdje osjeća „jaka antidržavna propaganda koja se ispoljava rasturanjem raznih antidržavnih letaka", ali podrobnosti nije naveo. Po izvještaju novljanskog kotarskog načelnika od 3.III.1933.g., tada je „par separatista stavljeno pod strogi nadzor" pa da su se zbog toga u Bribiru „smirili duhovi".

Međutim, već 1.V. 1933.g. izvještava kotarski načelnik u Crikvenici da je F. Borić saslušan zbog rasturivanja oko 20 slika Vlatka Mačeka, koje da je dao prijateljima, među kojima se navodi jedino Tomo Strizić. Nedugo zatim kotarski načelnik iz Crikvenice javlja da je krajem lipnja uhapšen i ponovo kažnjen F. Borić jer da je stavio hrvatsku zastavu na mrtvački lijes Slavka Jankovića.

U razdoblju do kraja 1934.g. nisu više izvjestili ni o jednom značajnijem antirežimskom djelu. Tek je novljanski kotarski načelnik obaviješten od banke uprave (31.VII.1934.g.) da u evidenciju „sumnjivih" treba uvesti Josipa Kalafatića iz Bribira, koji se 1933.g. vratio iz Francuske. Po drugim je spisima bio „sumnjiv" zbog „separatizma i komunizma".

Istodobno (24.VII.) novljanski kotarski načelnik predlaže da se u Ledenicama uspostavi stalna žandarmerijska patrola zbog suzbijanja djelovanja „najopasnijeg separatiste" Stjepana Vučetića, koji da je okupio oko sebe „grupu", koja „djeluje protiv vlasti". (Spominju se: Slavko Ban, Stjepan Butković i Ana Butković). U Ledenicama je, ali znatno kasnije, takva stanica i uspostavljena.

Vezano uz ubijstvo kralja Aleksandra u Francuskoj (9.X.1934.g.) oba su kotarska načelnika poduzela „pojačane mjere kontrole" nad „sumnjivima". Općinski bilježnik u Bribiru je „strogo upozorio" „nepoćudne" Stjepana Brozičevića, Josipa Ivoševića i Tomu Strizića, a svećenika S. Vučetića te Stjepana Butkovića i advokata Antu Vlahovića stavio je kotarski načelnik „pod strogu kontrolu". (S. Butković je bio i 3 dana u zatvoru). U Crikvenici su „pod kontrolom" bili Franjo Borić i „2.3 njegova prijatelja", koji da, uz ostalo, nisu uzeli ni učešće u „crkvenom pomenu" ubijenom kralju.

Zaključne pripomene

Promatrajući naznačena zbivanja u Vinodolu u njihovoj međuzavisnosti, dakle - i u odgovarajućoj zavisnosti o mjerama što ih je provodio režim - čini se da je vrlo prihvatljiva uopćena ocjena da je u ovom razdoblju na pojedinim sektorima znatnije oživjela raznolika djelatnost, što se odražavalo na sveukupne životne uvjete Vinodolaca. Režimu je,

očito, odgovaralo da potiče i podržava sve oblike djelatnosti koji nisu kolidirali sa njegovim osnovnim društveno-političkim intencijama, da bi i na taj način stvorio ili učvrstio odgovarajuća uporišta ili utjecaj barem u nekim slojevima žiteljstva. Relativan uspjeh koji je u tome postignut nije mogao biti dugotrajniji jer je, između ostalog, u svojim temeljnim postavkama sadržavao i naglašene dimenzije hegemonizma.

Odmah, međutim, ističemo da ova konstatacija zahtijeva i studionije znanstveno analiziranje, što prelazi namjenu ovog rada, ali ćemo istaći neke važnije determinante na kojima temeljimo naš zaključak. Prije togavalja istaći da su kotarski načelnici i do tada (prije 1929.g.) redovno izvještavali o zbivanjima u „svom" kotaru i - pogotovo nakon 1925.g. - isticali kako ovdje „život teče uhodanim načinom", bez značajnijih događaja. To znači da je 1929.g. ipak bila na stanovit način prijelomna, pri čemu su glavnu ulogu u oživljavanju raznolikih djelatnosti imali kotarski načelnici.

Prateći njihove izvještaje vidomo da je društveno-politička aktivnost u Vinodolu, kojoj se prosto nametala prorežimska orijentacija, nailazila u prvo vrijeme na distanciran odnos svih građanskih pa i drugih sredina, naročito radničko- težačkih. Dakle tada, tj. neko vrijeme nakon 6.I.1929.g., tek nastupa proces postupnog određivanja odnosa prema režimu u redovima građanskih političkih snaga, ali će ubrzo tu nastati dubok raskol. Na jednoj će strani, a to se već krajem 1929.g. jasno nazire, biti one sredine koje su svoju raniju političku opredjeljenost prilagodile novim uvjetima i priklonile se režimskoj politici. To su, mahom, rukovodstva jugoslavenskog Sokola kao i najistaknutiji pripadnici bivših dviju demokratskih stranaka. Na drugoj su strani većina istaknutih pripadnika HSS, koji će postupno postati prva koliko-toliko organizirana antirežimska, ilegalna grupacija. Time je i ova diferencijacija poprimila vrlo naglašene nacionalne (ili „nacionalne") dimenzije, jer, jedni su postali (ili - ostali) pristaše integralnog jugoslavenstva, a drugi pristaše politike koja je imala hrvatsko nacionalno obilježje.

Širi slojevi žiteljstva su u to doba po strani, pa se oni koji su inače koliko-toliko sudjelovali u političkom životu, ne snalaze. Tome je pridonijela i sve izrazitija ekonomska kriza, koja je za većinu ovdašnjeg žiteljstva značila još veće osiromašenje. U takvim je uvjetima osnovna briga bila - preživjeti. I do tada su lokalne vlasti (dakako, ne samo one) ispoljavale malo inicijative u pronalaženju kakvih-tahvih poboljšavanja životnih uvjeta, pa široki slojevi Vinodolaca nisu ni u novim režimskim uvjetima vidjeli ničeg što bi upućivalo na poboljšavanje takva stanja.

Već 1930.g. se naznačeno stanje postupno mijenja. Prorežimske su snage sve aktivnije, a prorežimski utjecaj sve agresivniji. To se ogleda najprije u aktiviranju Sokola Kraljevine Jugoslavije ali i na druge načine, s obzirom da se većina najistaknutijih pripadnika ranijih demokratskih stranaka bezrezervno priklanja režimu, djelujući u tom duhu na razne načine u većini vinodolskih općinskih sjedišta. Nasuprot njima se aktiviraju i pojedini opozicioneri iz redova HSS, čijoj sveukupnoj djelatnosti daje pečat Franjo Borić, u to doba najutjecajniji pripadnik ove zabranjene stranke. Ova opoziciona grupacija nema nikakvih konkretnije organiziranih oblika djelovanja i uglavnom se „oglašava" u povodu raznih godišnjica ili proslava, ili pak u reagirnju na pojedine režimske mjere. Rječ je, dakle, o prilično izraženom obliku pasivne opozicije ili čak pasivne rezistencije, koji će se tek krajem 1934.g. početi bitnije transformirati u vrlo aktivan politički činilac.

Djelatnost komunista kotarski načelnici nisu zapazili i pravilna je takva njihova ocjena sve do sredine 1932.g. Dakle, do tada ovdje ne postoji nikakva organiziranija djelatnost koju bi pokretali komunisti. Vrlo je ograničena aktivnost dvojice istaknutijih (Luka Marušić u Grižanima i Vjekoslav Jeličić u Selcima) i tek će se 1932. (L. Marušić) odnosno

1933.g. (V. Jeličić), zajedno sa tek „stasalim" mlađim ljevičarima uključiti u politički život. Treći poznatiji, Ivan Andres iz Crikvenice (sudionik poznatog Vukovarskog kongresa KPJ) nije, koliko je sada poznato, ispoljavao svoje ranije idejno-političke opredjeljenje. (Crikvenički kotarski načelnik ga nije vodio ni u evidenciji komunista).

Drugih iole značajnijih političkih utjecaja ovdje nije bilo. Ipak, pojam „separatizam" što ga kotarski načelnici pripisuju opozicionom djelovanju pripadnika HSS, treba shvatiti uvjetno, jer nismo naišli na pouzdane podatke da je zaista riječ o njihovu zahtjevu za samostalnu Hrvatsku, izvan jugoslavenskih granica. No, to je neistražena tema, pa se na njoj ne zadržavamo. Dodajemo tek toliko da kotarski načelnici nisu razlučivali pozitivni hrvatski nacionalizam od njegovih ekstremnih frankovačko-ustarških oblika, a s obzirom na istovjestnost nekih pojava oblika, bilo frankovačkog (Stipe Vučetić), mačekovskog (Franjo Borić), pa djelom i komunističkog (bribirsko-grižanska grupa) djelovanja, svaku su pojavu hrvatskog nacionalnog sadržaja ocjenjivali separatističkom. U tom je izrazu bio tada za kotarske načelnike sadržan skoro svaki oblik antirežimske aktivnosti.

Proces daljnjeg transformiranja političkog, kulturno- obrazovnog, društvenog, privrednog i drugih oblika života, tekao je, dakle, u sve naglašenijem prorežimskom usmjeravanju s jedne i postupnom jačanju otpora takvom usmjeravanju s druge strane. Pogledajmo neke događaje u tom procesu.

Aktiviranje viđenih lokalnih, u svakom slučaju imućnijih Vinodolaca, bilo u političkoj ili privrednoj odnosno društvenoj djelatnosti već u drugoj polovini 1929.g., ima bez sumnje i klasnu osnovu. Da bi se takva (prorežimska) usmjerenja još više potakla, uslijedilo je javno priznanje režima najistaknutijim, tj. u vidu odlikovanja što im dodjeljuje kralj.

Istodobno je prihvaćena i podržana znatno ranije pokrenuta inicijativa za otvaranje novih škola u šumsko-planinskim naseljima, s realnim izgledima da se realizira, što je idućih godina i ostvareno. Slijedile su i druge aktivnosti kao: rasformiranje dotadanjih i osnivanje društva Soko Kraljevice Jugoslavije; priprmanje i osnivanje raznih društava s više ili manje izrazitom prorežimskom orijentacijom; intenzivnije održavanje stručnih predavanja ili tečajeva naročito iz oblasti gospodarstva. Uz već vrlo izraženu ekonomsku krizu, koja je veliku većinu Vinodolaca usmjeravala na pojačano rješavanje osnovnih životnih pitanja, sve je to utjecalo da su se sveukupne prilike donekle stabilizirale kako u nastojanjima da se potiče prorežimsko opredjeljivanje tako i u pasivnom otporu tom nastojanju. S razlogom, dakle, prihvaćamo sračunatim izbor najprikladnijih osoba na dužnost banskih vijećnika (ljeto 1930.g.) iz redova prorežimskih orijentiranih. jer, banski vijećnik Juraj Kombol je „nudio" (ubrzo i realizirao) osnivanje mljekarske zadruge u novljanskom kotaru, a time i znatno povoljnije uvjete za otkup mlijeka od mnogih žitelja koji su se bavili stočarstvom, a istodobno je podržavao potrebu uređivanja cesta i putova. Josip Skomerža je bio istaknuti stručnjak za ribarstvo i „nudio" povoljnije uvjete i djelotvornije ribarenje.

K tome treba dodati i akciju disidenata iz redova HSS na pridobijanju lokalnih istaknutijih pripadnika te stranke za režimsku politiku (priklonio im se Jujlije Hrženjak iz Crikvenice te Grga Kombol i Ivica Kršul, iz Bribira raniji predsjednici organizacije stranke u mjestima življenja, kao i još neki manje poznati), pa posjet grupe Vinodolaca kralju Aleksandru u travnju 1930, prisutnost većeg broja Vinodolaca na manifestacionom zboru što ga je krajem 1930.g. održao u Zagrebu disident iz HSS Karla Kovačević i sl. Sve je to upućivalo na to da se sustavno djeluje u pravcu pridobivanja Vinodolaca za režimsku politiku.

S druge strane se težilo da se već u početnim oblicima djelovanja represivnim mjerama suzbije svaki oblik antirežimske, naročito političke akcije. U tu su svrhu sređivane evidencije „opasnih", „nepoćudnih" i sl., obično nazivanih „separatisti". Također je „pročišćena" i evidencija „komunista" da bi se selekcijom ranije evidentiranih ostavili pod kontrolom samo zaista utvrđeni i kao takvi režimu opasni. Početkom 1931.g. se prišlo preispitivanju političke podobnosti svih upravnih službenika, prije svega u kotarskim upravama, a uslijedila su i preispitivanja političkih opredjeljenja općinskih odbornika, pri čemu se vodilo računa da u njima ne bude onih koji su se antirežimski deklarirali.

I inatoč vrlo složenim ekonomskim prilikama - a, očito, i upravo zbog toga - 1931.g. su realizirane neke ranije planirane i pripremane akcije. (U Crikvenici je podignuta tvornica ribljih konzervi; u Bribiru je proradila Mljekarska zadruga; započeto je uređenje ceste Bribir - Lukovo; započeta je izgradnja seoskih vodosprema i popravak mnogih puteva; započeta je i dovršena izgradnja vodocrpilišta u Žrnovnici, a započeti su i radovi na izgradnji vodovoda Žrnovnica- Crikvenica. Na drugoj su strani postojeća društva i društvene ustanove okupile oko 2.500 članova (stvarnih, aktivnih je bilo mnogo manje) u kojima se težilo propagirati režimsku politiku, pored ostalog i na taj način da se iz rukovodstva odstrane svi za koje se makar i pretpostavljalo da su antirežimski opredjeljeni. Počeli su pristizati i prvi vagoni hrane (pretežno kukuruz) kojom su, kao novčana protuvrijednost, isplaćivane dnevne zarade zaposlenih na javnim radovima.

Pripremajući se za „demokratizaciju" političkog života, pored ostalog i ponovnim uvođenjem parlamentarnog sustava, a potom i pokretanjem stranačke djelatnosti, režim je ujesen 1931. raspisao i prganizirao skupštinske izbore. Očito s tim u vezi su prikupljeni i podaci o „režimu odanim Vinodolcima", dakako - „uglednijim" - koji su trebali biti glavno uporište i garant uspješnosti raspisanih izbora. (Novljanski kotarski načelnik je naveo da takvih ima 73. Za crikvenički kotar nije poznato, ali, sudeći po raspoloživoj građi, bilo ih je više nego u novljanskom).

Na izborima su kandidirala trojica kandidata, svi na listi predsjednika vlade Petra Živkovića. Među kandidatima je vođena i vrlo zaoštrena borba za pridobijanje glasača, a suština sukoba se svodila na pitanje - tko će bolje provoditi režimsku politiku u lokalnom razmjerima i uvjetima. Odaziv birača je, u usporedbi sa ranije održanim izborima (1920., 1923., 1925. i 1927.g.) na kojima je istupalo više stranaka, bio relativno dobar, iako, s obzirom na samo jednu izbornu listu, izbori nisu bili nimalo demokratski. Pobjeda kandidata A. Kuntarića je, čini se, bila posljedica većeg povjerenja glasača u ostvarenje njegovih obećanja za mjere i načine rješavanja akutnih životnih prilika.

U predizbornom razdoblju je, pod utjecajem pripadnika HSS, ali i uz sudjelovanje nekih „lijevih", propagirana apstinencija. Teško je ocjenjivati uspješnost te akcije u cjelini, vrlo je prihvatljiv zaključak da je stanovit uspjeh postignut u Bribiru, Crikvenici i Grižanima.

Nakon izbora je u Vinodolu osnovana jedina legalna stranka tj. Jugoslavenska radikalno seljačka demokracija (JRSD) koja je u nekim naseljima imala i prilično čvrsto organizirane organizacije (Bribir, Crikvenica, Novi). Istodobno je osnovan i savez nazvan Vinodolski pokret koji je težio da preko svojih odbora u općinama okuplja Vinodolce oko svog privredno-kulturno-socijalnog programa. Čvršće je organizacije imao u Bribiru, Novom i Selcima.

Početkom 1931.g. je u Bribiru pokrenut mjesečnik Ugovorni poštar, stručni list poštanskih službenika, koji je izašao u 10 brojeva, kao i Slavenski jadran, kulturno- -politički list. U toku izborne aktivnosti su pokrenute 3 tjednika koji su se vezivali uz jednog

od kandidata na izbornim listama. (Dom Hrvatskog primorje, Jadran i Vinodolski pokret).

Dakle, u Vinodolu je 1931.g. pokrenuto ukupno 5 listova (novina), od kojih su se 2 održala sve do 1935.g.

Iduće godine (1932.) su se počeli okupljati pojedinci koji su se smatrali komunistima. Najprije u Bribiru, zatim u Grižanima, a potom u Ledenicama i Selcima. Od tada datira njihova organizirana, dakako ilegalna djelatnost, koja će se razvijati i jačati, da bi sredinom desetljeća postala dominantna politička snaga u nekim vinodolskim mjestima. Usmjerujući svoju djelatnost u narodne čitaonice (Bribir i Selce), ali i u druge oblike djelovanja s ciljem što masovnijeg utjecaja naročito na mlađe, propagirajući lijeva idejna opredjeljenja i antihegemonizam kao nezaobilaznu konstantu, prirodno je što su u svom djelovanju došli u dodir i s pripadnicima zabranjene HSS, koji su također djelovali antirežimski, iako na druge načine i na nešto drugačijim idejnim osnovama. Tada su (po našoj ocjeni je to bili 1933/34 g.) stvoreni začeci ili temelji ovdašnjeg hrvatskog narodnog pokreta, u kojem će zajednički nastupati sve do 1938.g. Temelj zajedničkog nastupanja je bila borba protiv nacionalnog ugnjetavanja pri čemu nije zapostavljena ni borba protiv socijalnog izrabljivanja.

Režim je u rujnu 1933.g. organizirao izbore za općinske odbore. U uvjetima još uvijek čvrste diktature, nije se ni moglo raditi o demokratskim izborima, već se nastojao osigurati prevladujući utjecaj prorežimskih snaga i u općinskoj kakvoj-takvoj samoupravi. Sada su opozicione sredine u kojima su prevladavali „lijevi" (Bribir i Grižane), pripadnici HSS (Crikvenica) te jedni i drugi (Ledenice) organiziranije istupile s pozivom na apstinenciju, rasturajući letke takva sadržaja dobivene iz Zagreba.

Tako je politički život ušao u 1934.g. s već prilično iskristaliziranim antagonističkim snagama. U toj će se godini antagonizam produbljavati, režimski će utjecaj slabiti, a jačat će utjecaj opozicionih snaga, negdje pretežno pripadnika HSS (Crikvenica, Drivenik i Novi), negdje „lijevih" (Bribir, Ledenice i Selce), a negdje jednih i drugih (Grižane, Tribalj). Hrvatski narodni pokret, u kojem je - u vinodoskim razmjerima - prevladavao utjecaj HSS, postupno stječe legitimitet zaista svenarodnog pokreta i sve će se oštrije sukobljavati s režimskim snagama, čija su najjača uporišta bila u Crikvenici, Novom i Selcima, ali pretežno u redovima imućnijeg sloja. Sredinom i ujesen te godine oživjet će i sindikalni radnički pokret (Crikvenica i Novi), a nešto kasnije će biti osnovana i križarska društva (u Grižanima krajem 1934. a u Bribiru krajem 1935.g.)

Sve su to bili vidljivi znaci labavljenja šestojanuarskog režima. Ubojstvom kralja Aleksandra (studeni 1934.g.), taj će se proces intenzivirati, ali ne u pravcu jačanja onih političkih utjecaja koji su stajali iza tog ubojstva (fašizam), već u pravcu postupnog demokratiziranja političkog života, još uvijek u uvjetima građanske demokracije.

Nakon 1932.g. nema značajnijih promjena u godpodarskim aktivnostima niti u prehrambenim prilikama žiteljstva. Kakav-takav pozitivan utjecaj na to stanje imalo je postepeno smirivanje ekonomske krize, iako je prehrambeno stanje i dalje bilo teško.

Kako, na kraju, uopćeno ocijeniti ovdje opisano? Očito je da bi svaka pojednostavljena ocjena bila ishitrena. Ali, isto je tako očito da su privredna, društvena, politička i druga zbivanja prolazila kroz svoje uspone i padove čiji su uzroci bili različiti, pa je i njihova ocjena ovisna i o uglu s kojeg ih ocjenjujemo. To je, razumije se, posebna tema, koja zahtijeva studiozan pristup i isto takvo izučavanje odnosno valoriziranje.

Za bolje poznavanje ovdje opisanih zbivanja, ističemo da su svu aktivnost, na svim sektorima ovdje naznačene djelatnosti, skoro redovno poticali ili vodili oko 15 osoba. Bili su to:

Iz Bribira: Juraj Kombol, trgovac, umro prije rata. Nakon izbora 1935.g. se znatno pasivizirao u političkoj djelatnosti.

Dragutin Srića, poštanski službenik, premješten iz Bribira 1934.g. Dalja politička djelatnost nije poznata.

Iz Crikvenice: Martin Car, građevinski poduzetnik, dosljedno opredijeljen integralnom jugoslavenstvu sve do rata. U prvoj polovini 1942.g. se opredijelio za četnički pokret, pa je kao takav 1943.g. emigrirao.

Julije Hržanjak, zanatlija, kasnije napustio Crikvenicu. Dalja politička aktivnost nije poznata.

Janko Jazbec, odselio prije rata u u Ljubljanu, gdje se je 1941.g. uključio u djelatnost tamošnje Bijele garde, s političkim osloncem na jugoslavensku izbjegličku vladu.

Dr. Ante Kuntarić, advokat, odselio pred rat u Zagreb. Već 1941. g. se u Zagrebu uključio u NOP i kao takav djelovao sve do kraja rata.

Dr. Ivo Polić, na izborima 1935.g. kandidirao u Crikvenici na listi Bogoljuba Jeftića (vladina lista), ali nije izabran. Nakon toga nije poznata njegova politička aktivnost.

Dr. Vanja Potočnjak, kasnija politička aktivnost nije poznata.

Josip Skomerža, isto.

Dr. Ivan Sobol, ostao dosljedan jugoslaven-integralist. Već u 1941. pomaže NOP, zbog čega ga talijanski okupacijski vojni sud osuđuje na smr. (Prvi strijeljani antifašist u Vinodolu).

Iz Ledenice: Jakov Pađen, kasnija politička aktivnost nije poznata.

Iz Novog Vinodolskog: Stanislav Harapin, upravitelj osnovne škole, pred rat premješten u Gospić. Za vrijeme rata su ga ustaške vlasti uhapsile kao „jugonacionalistu„. Ostalo nije poznato.

Dr. Milutin Mažuranić, i dalje ostao integralist-Jugoslaven. U toku rata simpatizirao NOP.

Kuzma Mikuličić, apotekar, kasnije iselio iz Novog, i njegova politička aktivnost nije poznata.

Iz Selaca: Dr. Vinko Antić, još u razdoblju šestojanuarske diktature opredijelio se za napredni radnički pokret i u njemu sudjeluje do rata. Sudionik je NOP-a.

Ivan jeličić, kasnije se znatno pasivizirao, ali politička djelatnost nije dovoljno poznata.

Dr. Ivan Karlović, isto.

(U zaključnim pripomenama i popisu osoba smo koristili mnoge izvore različite provenijencije i različitu literaturu. Ograničen prostor nam ne dopušta da sve to navedemo).